

Олександр
СМОТРИЧ

ПУТТЯ

НИКОМУ
НЕПОТРІБ
НИХ

ПОВІДАНЬ

**Printed by The Basilian Press, 286 Lisgar St.
Toronto, Ontario, Canada**

Олександр Смотрич

БУТТЯ

16

НІКОМУ

НЕПОТРІБНИХ

ОПОВІДАнь

“Нові Дні”

Торонто

Обкладинка Якова Гніздовського
Cover design by Jacques Hnizdovsky

Alexander Smotrych

Being

16 short stories

Existence

16 contes

“Nowi Dni” — Toronto — 1973

Copyright 1973 by the author

All rights reserved

**Wer sich nicht selbst zum besten haben kann,
Der ist gewiss nicht von den Besten.**

G o e t h e

РОКИ ВАГАННЯ

Os homini sublime dedit.
(Овідій, "Метаморфози", 1, 85).

Не проявивши з самого початку ніяких успіхів у навчанні і зазнавши повної поразки на любовному фронті, я вирішив присвятити своє, нікому не потрібне, життя мистецтву. Не маючи якогось спеціального таланту до будьякого з мистецтв, я все ж мав нахили до кожного зокрема. Я мав нахили до всього прекрасного. Саме тому я досить довго вагався, котрому з мистецтв присвятити себе, і цей період мого життя я називаю — Роками вагання.

Сьогодні ще зарано дати належну оцінку моїм рокам вагання, але я думаю, що переломним моментом, як заведено висловлюватися в критичних працях, були слова моєї господині, Тетяни Парфентівни, яка сказала про мене:

"Він не такий вже може й дурень, як здається!"

Але це було сказано значно пізніше, коли я остаточно зупинився на літературі. Спочатку, як це здається сказано ще в Біблії, була музика.

За свідченням моєї матері, мій батько проспівав над моєю колискою цілу так звану малоросійську симфонію Чайковського в надії перелити в мене свою любов до класичної музики.

Моя покійна бабуня вчила мене з самого раннього дитинства грі на фортепіяні. Вона ніколи не казала — піяніно. Це було б вульгарно. Це хами грали на піянінах. Я грав на фортепіяні. Я грав на фортепіяні на злість усім нашим темним сусідам. І вони мене ненавиділи більше за всіх у нашій родині.

"О, знову цей сукин син почав! І те саме, і те саме, і те саме!" — казали вони і, як на молитві, закочували до неба очі.

Моя бабуня походила, як вона казала, з "графйов" і свого часу закінчила варшавську консерваторію по клясі фортепіяно. І може їй здавалося, що її онук, єдиний її нащадок чоловічої статі, граючи на фортепіяні, не пориває з прекрасним минулим. Не пориває з чимось справді шляхетним і прекрасним, як прекрасні, скажемо, мазурки Шопена чи Венявського. Тим більше, граючи на цій успадкованій з чудового минулого речі — фортепіяні.

Бабуня вірила у мій талант. Вона потроху глохла й навіть зовнішньо була дуже подібна на портрет Бетовена, що висів над фортепіяном і з несамовитою, майже собачою, ненавистю дивився на мої музичні заняття.

Ніякого музичного таланту я не виявляв. У музиці я найбільше любив паузи. Я б нічого не міг придумати приємнішого за той момент, коли музика нарешті замовкає й настає неймовірної краси і сили божественна тиша. Ви лише прислухайтесь до тиші, як слід, і тоді зрозумієте, що я маю на увазі.

Моя бабуня мала дещо підозріле ім'я — Елеонора Вітольдівна, і померла вона з перепоя, у білій гарячці.

По дідові я успадкував віольончелю — ін-

струмент, що тембром свого звуку найбільше наближається до собачого гарчання. Я вирішив зайнятися трохи віольончелею.

Мій учитель, будучи з походження поляком, виявився ще й людиною напівбожевільною. Це була людина довга, лиса і дуже подібна до телеграфного стовпа з обірваними дротами. Він колись грав у варшавській опері. Тепер у нього не було правої руки. Мав колись гангрену.

Переважно він перебирав пальцями лівої руки на грифі віольончелі, а я водив смичком по струнах. Часом ми мінялися місцями і тоді я перебирав пальцями, а він водив. Коли я нарешті сам пробував перебирати й водити, пляк також починав гарчати. Виходив якби дует. Ми пробували грати Шуманові "Мрії"...

Залишивши віольончелю, я вирішив спробувати балет. Я записався до залізничного клубу на вечірні лекції балету. Я й досі переконаний, що це, можливо, єдиний рід мистецтва, до якого я мав якщо не талант, то принаймні здібності. Тобто щось середнє між талантом і бездарністю. Я завжди мав сильні ноги.

Моя учителька — Клавдія Миколаївна — будучи примабалерина — була в захопленні. На її думку, я мусів лише позбутися, як вона казала, деякого хамства в кожному моєму русі. Проте, мої успіхи були настільки добрими, що на закінчення курсу я мав з нею танцювати паде-де на концерті. Так, з самою Клавдією Миколаївною!

Ми репетували й репетували. Клавдія Миколаївна була невтомна. Власне кажучи, я мало танцював. Танцювала вона, а я її водив і підтримував. Це був клясичний балет.

Клавдія Миколаївна мала вже дещо нез'ясованої форми талію, і мені часом було важко догадатися, де ця талія починається і де кінчається. А втім, кожний рух Клавдії Миколаївни все ще був сповнений грації й майже гадючої гнучкості. Особливо, коли вона демонструвала помираючого лебедя. Її улюблена роля.

Нарешті все було готове до концерту. Сцена. Завіса. Публіка в залі.

Наш номер. Ми стали в позицію. Завіса злетіла догори. Клавдія Миколаївна зробила перший крок і раптом я відчув, що мої ноги трясуться в найогидніший собачий спосіб. Нічого подібного не ставалося на репетиціях. Чим далі, тим вони більше тряслися, і вже не могло бути мови, щоб я підтримував Клавдію Миколаївну. Клавдія Миколаївна з усіх сил підтримувала мене і в той самий час виконувала свою складну партію. Ми мали успіх.

Між іншим — в цей самий період моєї біографії я безнадійно закохався в одну співученицю по балетній студії. Вона мала цілком з'ясованої форми талію, до якої мені навіть лячно було б доторкнутися.

Коротко — чим більше я її любив, тим більше вона мене ненавиділа. Чим більше вона мене ненавиділа, тим більше мені хотілося її любити. Я думаю, що в цьому мусить бути якийсь закон. Я вперше в житті зрозумів, що багато ніг це лише статистика, одна пара ніг — трагедія. Мені по суті нічого не лишалося, як почати писати вірші. Я ними списав декілька зошитів.

Я показав вірші клубному бібліотекареві, який мав репутацію письменника й навіть критика. Писав він переважно на залізничні теми.

Мої вірші йому не сподобалися. По деякому роздумі він сказав:

"Писати треба барвисто. Особливо, якщо ти пишеш по-українському. Українська література без барвистости не література. Візьмемо, наприклад, любов. Ну, що таке любов? Кожен дурень знає, що таке любов. А ти зумій її показати в іншому ракурсі!.. От, наприклад, у мене..."

Він відступив на крок і, взявши тон принаймні двома октавами вище, прочитав:

"Чи знаєте ви, що таке кохання? О, ви не знаєте, що таке кохання! Кохання вривається в твоє життя, як кур'єрський поїзд, на всіх парах і з зіпсованими гальмами й на всьому розтоні лиш пролетить, і ти не зглянувся, як лиш червоні вогники ще на якусь мить миготять вдалині. А ти покинутий, як останній ідіот, стоїш серед порожнього й незнаного тобі поля, а навкруги — сніги, сніги, сніги..."

Ліричний талант мав, сукин кот! Мені найбільше подобалися оті — сніги, сніги, сніги. Дуже поетично й настроєво, як на бібліотекаря, звичайно.

Нарешті я вирішив спробувати свої сили в театральному мистецтві. Я записався до театральної студії. Як завжди, мені не пощастило. Я спізнився, і всі ролі були вже розподілені. Я мусів лише дублювати головного героя п'єси. Тобто надіятися, що він дістане, скажемо, запалення легенів, чи взагалі помре, і тоді я його заступлю. Він не збирався хворіти, тим більше помирати, а навпаки — показував мені повний рот кінських зубів і казав:

"Ей, ти, дубльор!"

Йому було смішно, що я його дубльор. Ча-

сом він дивився на мене й, знизуючи плечима, казав:

"Так ти справді думаєш, що ти мій дубльор?.. Гм... Просто чудеса! Просто чудеса..."

П'єсу, що ми її ставили, написав місцевий драматург-самородок і називалася вона — "Чого собака гавкав?". Щось про зраду і взагалі про кохання.

Завіса піднімалася. Село. Ніч. Порожньо. Лише здалека долинали сумне собаче скавучання, що поступово переходило в гавкіт, повний тривоги й неспокою. Словом, ціла гама собачого звуковідчуження. Так починалася п'єса. Гавкіт мусів продовжуватися принаймні хвилину і таким чином з самого початку створити відповідний настрій і атмосферу самотності, покинутості, і взагалі чогось дореволюційного.

І от цю роль доручили мені. Я спочатку відмовився. Але наш режисер — людина з стажем у професійних театрах — переконав мене в усій важливості цього гавкання, що, зрештою, було очевидним і з самої назви п'єси.

Фактично виходило, що цей незримий публіці пес був якби другим головним героєм драми, і, oprіч того, ніхто не умів підробляти собаче скавучання, виття й гавкання, як я. У мене цей хист з самого дитинства.

Кожного разу перед читкою п'єси я виходив у коридор і з хвилину скавучав і гавкав, після чого герой п'єси тривожно проголошував:

"Варко, і чого це воно так жалісно гавкало?.."

Розгадка була в самому кінці п'єси.

І от... Напередодні вистави в свіжонадрукованих програмках, серед усіх дійових осіб я

не знайшов ані пса, ані себе. Мені до голови бухнула кров! Я був готовий загризти режисера й порвати на шматки всіх інших дійових осіб. Але замість цього я підібгав під себе хвіст і таким чином стримав себе.

Я навіть з'явився на виставу. Я навіть намагався створити враження, що безтурботно й весело кручу своїм незримим хвостом.

Останні хвилини. Усі готові. Я також.

Готово? Готово! Завіса.

Я мовчу. Усі, що за кулісами, дивляться на мене. Починають робити різні знаки, мовляв, розтуляй пащеку... Я мовчу. До мене нарешті підбігає режисер й задихано шепоче:

"Починай... Вже починай... Гавкай же! От, собака... От, собака!"

Пригадую — він схопився за голову й закрутився як дзига. Я мовчав. Собака так і не загавкав. Я мав сатисфакцію.

На цьому був кінець моїм ваганням. Я твердо й раз на завжди вирішив стати письменником. Розуму багато не треба, таланту також. Одного й другого скільки є, стільки вистарчить. Критика мені не страшна — перед свиньми, як кажуть, бісером не мечуть... Вперше в житті я відчув повну творчу свободу. Ніхто розумніший за мене не вчив мене й ніхто мною не командував. Писати я міг, коли хочу, скільки хочу, й навіть, що хочу. Власне з приводу мого першого твору Тетяна Парфентівна — моя господиня — й сказала, що я не такий вже може й дурень, як здається.

Пишу й досі. Намагаюся виправдати її довір'я.

1972

РОМАНТИКА

"Кажуть, що буцімто з нашого життя щезла будь-яка романтика, всяке таке, знаєте, возвишене, що буцімто ми погрузли в твані дріб'язковости... А я вам скажу і категорично скажу — неправильно! І навіть зовсім абсолютно неправильно і кришка!" — сказав Порфирій Тарасович якимось піднесеним майже героїчним тоном, тоном, який не потерпить будь-яких заперечень, зрештою, як і все героїчне. При цьому Порфирій Тарасович у такт своїм словам розмахував склянкою, яка в повній мірі замінювала йому чарку. Але йому і так ніхто не заперечив би, бо присутні на вечірці добре знали непорушний девіз Порфирія Тарасовича:

"Коли я щось кажу, то я знаю, що я кажу, і всі нехай краще помовкують! Я, братці, протиріч не потерплю не під каким таким!"

Тут слід зазначити, що Порфирій Тарасович любив часом закинути пару слів і "по рускі", особливо ж, коли справа торкалася матерії піднесеної і цілком серйозної, або коли він лаявся.

Усі помовкували, а Порфирій Тарасович якось загадково поводив вусами й, ще раз розмахнувшись склянкою, продовжував:

"Що я хотів цим, власне кажучи, сказати?.. Гм... Я хотів сказати... От чорт! Я хотів цим щось сказати, а що..."

"Чужа душа, Порфирію Тарасовичу, темний

ліс. У чужу душу не влізеш!" — сказала Зінаїда Іванівна і зайшлася дзвінким, як срібні монетки, сміхом. Порфирій Тарасович поглянув на неї й сказав:

"Так! Це вже точно так! З вашою, Зінаїдо Іванівно, комплекцією не то що в душу, а й у лаврські ворота не пропхатися! Нікак!"

"А дозвольте вас спитати — якого б чорта я пхалася в ті ворота, як там тепер музей і всякого рода опудала, на вас подібні!"

"Вас, Зінаїдо Іванівно, і сам слідчий в енкаведе не переговорить!" сказав Порфирій Тарасович і одним духом опорожнив склянку. Зінаїда Іванівна усміхнулась і, обвівши присутніх багатозначним поглядом, сказала:

"А що б ви думали! Приходив тут один... Не знаю, слідчий він, чи не слідчий, пес його нюхав, але з енкаведе! Це точно!"

"Ну?.."

"Ну, прийшов і каже, маю діло до вас, мамашо... Ну, думаю собі, наградив таки когось Господь синком! Таке вже миршаве та руде, чиста гнида в галіфе! Словом, став він мене розпитувати про мого колишнього квартиранта Іваненка... Пригадуєте, такий молодий з чубом?.."

"Це той, що одружився в нічній черзі за черевиками?" сказала одноока Парфентівна й не знати кому підморгнула одним оком.

"Той самий! Господи, що вже веселий чоловік був! Одна втіха! Повірите, я плакала отакими сльозами, як він від мене переїздив до своєї новоспеченої жінки. Ех! Одним словом, прилип до мене той з енкаведе, мовляв, скажи, яких він настроїв і переконань чоловік... Настроїв, кажу йому, самих веселих, а переко-

нань... У чужу душу, кажу, не влізеш. Чужа душа, кажу, не якась вам соцстрахкаса, яку часом і обікрасти можна. Правильно, каже, мамашо, це ви здорово таки підмітили, одначе, може він висловлював часом якісь такі контрреволюційні думки? А я йому кажу: що ви, з планети впали? Хто ж їх, кажу, посміє висловлювати? Та ж він, кажу, після цього був би несосвітений дурень, а він же зовсім навпаки!"

"Ну, це ви здорово його відрепарували!"

"А що це — відрепарували?"

"А чорти його знають! Так кажуть..."

"Мало що кажуть! От і жити стало краще й веселіше, кажуть. Пригадую, яюсь ранком... Я саме в кухні рибу чистила, а моя квартирантка Віолета Павлівна саме жолуді на каву смажила, бо вона бачите, хоч і соціалізм, а без кави й дня прожити не може. Ну, а яка вже там кава з жолудів, самий, можна сказати, сморід і самообман! А тут і Іваненко заходить у кухню, щоб чайку натщесерце випити. А Віолета Павлівна до нього: Як же вам спалося, Сидоре Прокоповичу?.. Ой, не байдужа, кішка, до нього була! А він каже, що спалося нічого собі, такий каже, суцільний ноктюрн блощиць, що, можна сказати, і зовсім не спалося! Що ви, Сидоре Прокоповичу, каже Віолета Павлівна, ноктюрни це ж у Шопенгауера! А він: У мене, каже, також, Віолето Павлівно! А я йому яюсь кажу: Раз вам не спиться, то краще відправляйтеся в нічну чергу за чимнебудь, принаймні ніч весело й, може, не без користи мине."

"Ну, знаєте, весело! Часом і шию можуть скрутити і по кумполу черевиком пристукнути.

Це ж вам не опера яканебудь, Зінаїдо Іванівно!" сказав Порфирій Тарасович.

"А я вам скажу, що краще за всяку оперу! Що таке опера? Вже нащо наша Віолета Павлівна мадам, а й та тепер більше вірить у нічну чергу, ніж у всякі опери та кордебалети. Чого за ніч у черзі тільки не наслухаєшся! А Іваненко он у нічній черзі жінку знайшов. Черевиків, правда, не дістав, але ж дружину знайшов! На все життя, можна сказати. А що таке черевики?.. Поносив, поносив і розлізлися." "Гм... І як же це він умудрився так?.." сказав Порфирій Тарасович.

"Як?.. А просто — самі знаєте, що міліція останнім часом не дозволяє, щоб уночі стояли... Непорядок! От усі й лазять цілу ніч один за одним, кому вже за ким трапиться... Неначе собі прогулюються, чи там свіжим повітрям дихають. От і він так лазив за одною білобрисою і той... закохався. Цілу ніч лазив! Знаєте самі — ніч, зірки, хрущі... Спільний, можна сказати, інтерес... Я знаю?! А потім їх як притиснули..."

Порфирій Тарасович раптом підвівся на досить хиткі ноги і сказав:

"Правильно! Власне це і є, що я хотів сказати! Романтика не перевелася! Навпаки! Соціалізм соціалізмом, а романтика романтикою! Я от тільки не знаю, чи він її знайшов на все своє життя. Це ще, Зінаїдо Іванівно, велике запитання! А втім, яке нам діло! Чужа душа... Це ви правильно підмітили, Зінаїдо Іванівно! Ну, п'ємо!.. П'ємо за ту, як її... романтику, що ще не перевелася!"

"Дай Боже!"

1957

ПРО ТИХ, ЩО МОЖУТЬ

Вечоріло. Я дивився з вікна на вулицю. Під вікном сиділи дві сусідки. Довша звалася Тетяна Парфентівна. Коротша — Марія Степанівна. Сидячи, вони були однаково товсті, і ззаду важко було сказати, котра з них котра.

"Я так страждаю, Тетяно Парфентівно, останнє время..."

"Хто тепер не страждає?"

"Старість, Тетяно Парфентівно, старість... Як подумаю про своє життя, то його якби й не було. Спочатку — зарано, а потім — запізно й нічого посередині..."

"Це пам'ять у вас коротка — от воно все й спресувалося у вас у котлету".

"Вам все жарти, Тетяно Парфентівно. Нічого м'ясного не їм вже не знати відколи. Самими ліками харчуюся й взагалі... Хіба я живу?"

"А ви більше дивіться, як інші живуть! У мене колись один письменник квартирував. Чисте нещастя — навіть літом з нього соплі текли. Він все мені казав — я сам нічого не можу, а тому й пишу про тих, що можуть! От і мені, каже, веселіше. От і ви так — самі не можете, то дивіться, як інші можуть."

"Нема на що дивитися. Я, як подивлюся, то вдруге жити б не хотіла."

"Навіть, якби й захотіли, то не будете. Для мене спостерігати, як інші живуть, всеодно, що вдруге жити... Всеодно, що роман читати! Ще й краще — очі не так втомлюються."

"Романи, я вам скажу, Тетяно Парфентівно, сама розпуста!"

"А життя що? Не розпуста?.."

"Як чие життя, Тетяно Парфентівно, як чие..."

"Чие б не було! От візьміть хоч би Софію Олексієвну. Здавалося б, жінка, під яку, як кажуть, не підкопаєшся. Навіть Кость Миколаєвич, на що вже сволоч по сердечній лінії, а й той каже — ідеальна жінка ця Софія Олексієвна. Я, каже, всі методи перепробував — не соблазняється! З нею, каже, справжня ділема — з одного боку, вона жінка з вищою закінченою освітою, з другого — як іде вулицею, то просто непристойно на неї дивитися ні спереду ні ззаду".

"Міг би й не дивитися..."

"Ви скажіть це Костеві Миколаєвичу!"

"Не знаю, що в ньому жінки знаходять!"

"Ну, це ви вже спитайте в жінок. Слухайте далі... І от Софія Олексієвна вирішила зайнятися спортом."

"Спорт це розпуста!"

"Ні, ви тільки слухайте! Вона купила велосипед і почала на ньому тренуватися. Записалася до якогось спортивного клубу. Здається "Локомотив".

"А чоловік що?!"

"Нічого. Що міг сказати проти спорту? Спорт і спорт. Добре для здоров'я. А вона спочатку на короткі дистанції, а потім і на довші перейшла. Розумієте? Ні?.. Як тільки стемніє, вона зараз закине ногу й поїхала! І нема її, і нема її... Тренується, одним словом."

"Як же вона могла їздити поночі?"

"Ліхтарик мала спереду на велосипеді. А

один раз дивлюся — два ліхтарики вертаються. Аж під самий ранок. Ну, думаю, велосипеди знюхалися! Дивлюся, а це вона з начальником пожежної команди з Новосьоловки... І така, скажу вам любов, що їй кіна не треба!"

"А чоловік?!"

"А чоловік хірург. По ночах якраз і займається невідкладною хірургією — кому руку, кому ногу... Я знаю... Софія Олексіївна йому ніяк не до пари! Якийсь він весь облізлий той хірург і якби туалетним милом весь помазаний. Я, каже Софія Олексіївна, люблю в ньому людину. А я собі думаю — ну, голубко, як так, то дуже ти його любиш! Та ж там тільки й людини, що дві ноги! А от коли б насправді любила, то любила б цілого, як є, хоч би й на всіх чотирьох лазив! Це я називаю любов!"

"Вам все жарти, Тетяно Парфентівно!"

"Бачите, Маріє Степанівно, як тільки мій чоловік помер, я сама собі сказала — що було то було, а тепер я ще хочу трохи весело пожити!"

"Від ваших слів його кістки мабуть перекидаються..."

"Не перекидаються. Він мав нудний характер. У нього все завжди було на своєму місці й у повному порядку. Бачите, наше одруження було помилкою. Я мусіла вийти не за нього, а за Василя Івановича! Я не раз собі думаю, що всі одружуються, не з ким слід. Кого не візьміть! Я мусіла вийти за Василя Івановича. Я думаю, що він мене любив. Він потім тричі був жонатий, але я знаю, що жодну з них він так не любив! Він мене обожав! У нього до мене була платоніческа любов! А як він на

гармошці грав! У нього був і такий і класичеський репертуар. От, як зараз чую — неокончену любов Шульберта, або "Не іскушай меня родная..." Він грав на моєму весіллі з Іваном Івановичем. Ви розумієте?.. Характер мав. Це було востаннє, що я його чула. Його гармошка просто ридала. З сльозою, Маріє Степанівно, грав... Яка я була дура. Господи, яка ж я була дура!"

"І ви з Василем Івановичем ніколи більше не зустрілися?.."

"А вам навіщо знати? Дивіться, яка ви цікава стали! Ні! Не зустрілася. Він на другий день виїхав на Основу-товарну і назад ніколи не приїздив. Іван Іванович незадовго перед смертю зустрів його в Харкові, як їздив у командировку... Двадцять два роки не бачилися. Як побачив мій Іван Іванович Василя Івановича, так своїм очам не повірив. Василь Іванович і не посивів, і не полисів, і ні одна волосинка з його голови не впала. Він ще більший чуб, відростив, і таким здоров'ям від Василя Івановича несло, що моєму Івану Івановичу аж дух заперло. Як в поганому сні щось приснилося. І голос у Василя Івановича дзвінкий і все інше в повній ісправності. Василь Іванович саме на третій збирався женитися. А у Івана Івановича голос, як на дірявій гармошці рипить, а тону ніякого. От вони й поговорили. Минуле згадали. А тоді мій Іван Іванович не витримав і запитався у Василя Івановича — що ти, каже, вживаєш, який це у тебе такий елексир молодості?! Василь Іванович засміявся й каже — я, каже, нічого не вживаю. Я, каже, навпаки — плюю на все!"

"Філософ!.."

"Без філософії не проживеш, Маріє Степанівно..."

"І на третій не женишся!"

"Ну, це вже моя вина, Маріє Степанівно, я мусіла за нього вийти заміж! Це він, можна сказати, з горя..."

"Он дивіться — Маруська кудись пішла. І куди це вона так розфуфурилася! Аж сюди несе трійним одеколоном!"

"Це вона до клубу на репетицію. Ач, як крутить задом! П'єсу знову ставлять, чули?"

"П'єси, я вам скажу, Тетяно Парфентівно, також сама розпуста!"

"Інакше не ставили б! Не раз цілий вечір репетирують, як краще цілуватися й обніматися. Мовляв, по ходу п'єси помагається! Одним — практика. Другим — приклад. Квартирував у мене один механік з депо. З жінкою. Двоє дітей. Дівчатка. Писку! От він, як тільки вечір, так і до клубу. На репетицію. Театр, каже, люблю більше за все на світі! Задля театру життям, каже, пожертвую! Словом — репетирував-репетирував і дитину одній нарепетирував!"

"А може так по ходу п'єси полагалося?.."

"Я бачу ви, Маріє Степанівно, також починаєте жартувати! Жінка йому тут таку п'єсу влаштувала, що гриму не треба було. Вона йому друшляком все лице розмазала... Так що його мусіли замінити."

"А її?.."

"Її також. По ходу п'єси не полагалося! На восьмому місяці, знаєте..."

"Я ж кажу — тепер куди не плюнь — сама розпуста!"

"А до революції що? Не розпуста?.. Прига-

дую, у нас у церковному хорі не раз під херувимську таку любов крутили, що хоч святих винось! А ви чули, що дочка Кочубея тепер у балеті танцює?..”

”У балеті?.. Ну, це вже, можна сказати, навіть нічим не прикрита розпуста!”

”Гм! А ви думаете, що медицина краще? Квартирував у мене один молодий доктор. Тільки скінчив інститут... Ну, та я може про нього іншим разом якось... Також, я вам скажу, історія... Пора й спать...”

”Я так страждаю від безсоння останнім часом, Тетяно Парфентівно...”

”Останнім часом! Та я від вас це чую з п'ять, може, років... А от чому б вам, Маріє Степанівно, з старим Махоньком не взяти та й одружитися...”

Марія Степанівна лише махнула рукою і нічого не відповіла. Тетяна Парфентівна засміялася і сказала:

”От і поховати одне-одного було б кому!”

Вони обидві підвелися. Тетяна Парфентівна поглянула на вікно й, усміхнувшись до мене, сказала:

”Його, де не посій, там і вродиться. Підслухувати, сукин син, любить!”

Марія Степанівна сказала:

”Як виросте — сексотом буде...”

1972

ДІЯЛЕКТИКА

У Васьки-монтюра подвійне, можна сказати, свято. Його жінка трійню, нарешті, в Жовтневій лікарні родила, й тітка десь в Криму на сухоти померла. Словом, все обійшлося як слід і щасливо. А ще зранку Васька дуже таки сумував. Жінка все таки в такому непевному стані, і з тіткою справа залишалася цілком нез'ясованою. Три тижні ніяких листів, ані якогось натяку, чи хоч би повідомлення про смерть. Васька навіть побоювався, що тітка чого доброго вже десь у дорозі й кожному мить може з'явитися і тоді звільняй їй другу кімнату, яка, зрештою, по всім законам їй і належить. Не підеш же з нею в народний суд судитися. А підеш, не виграєш! Добре ще, якщо у Варки кінець-кінцем нічого не народиться. Бувають же й такі випадки. Проте, у всякі там випадки вірити! Це все одно, що вірити у тітчину смерть і всенародне щастя. І Васька лазив з кутка в куток, часто виходив до комунальної кухні й повторював:

"От, розумієте, ділема! Просто таки ціла діалектика!"

Сусіди навіть дуже співчували Васьці. Жінка все ж таки вперше родить. Та й сам Васька в цьому відношенні зелений: ще чоловік без ніякого досвіду й стажу. Що ж дивного, що трошки ніби зсунувся з глузду. Абсолютно нічого.

"А ти б на все це дивився холоднокрівні-

ше..." — казала сусідка Марія Іванівна. Вона налила Васьці цілу миску вчорашнього борщу з різного роду комашнею. Васька був такий заклопотаний, що й комашні не зауважив. Він сьорбнув і сказав:

"Ну, як це ми будемо в прохідній кімнаті з дитиною? Незручно, і таким котом пицатиме! Сусіди ж гвалт підніматимуть!"

"Нехай сперва народить, а там, дасть Бог, усе уладиться. Може Таїса Родіонівна, дасть Бог, в Криму затримається... А там і дитина більше, може, не пицатиме. Що тобі так наперед забігати?" — сказала Марія Іванівна і долила в тарілку рештки борщу. Васька з'їв і рештки. Потім, втираючись, сказав:

"Та ж ви, Маріє Іванівно, перша будете протестувати! От побачите! Пелюшки і те і се! Ну, може живіт дитині болітиме, хіба я знаю! А тут ще тітка кашлятиме на зло! Хіба не кашляла?.. А ви тут усі гвалт підніматимете — хіба ж я не знаю. Народ же!"

Марія Іванівна махнула на Ваську, як на муху, рукою і нічого не сказала. Васька встав, пройшов до вікна, подивився у вікно на помийну яму, понюхав якийсь зів'ялий фікус на вікні, плюнув у вікно й сказав:

"Ні, ви самі судіть! У тітки туберкульоз в останній стадії, а тут дитина — хіба ж це санітарно, ну?!"

Марія Іванівна зітхнула й сказала:

"Так, може, ще ж і виздоровіє..."

"Також, я вам скажу, велика радість! Ех, ділема, ділема!" — сказав Васька і, поглянувши на годинник, що байдуже тіліпав маятником, схопився за голову. Він вже спізнився до Варки на цілих півгодини.

У лікарні Васьці просто й без жодної діалектики, чи якоїсь хоч би там делікатности сказали, що Варка не тільки родила, а просто таки здивувала весь медичний персонал цілою трійнею. Два хлопчики і одна дівчинка, чи навпаки — дві дівчинки і один хлопчик, що по суті для самого Васьки нічого не змінювало. На Ваську шкода було дивитися. Він зовсім втратив здібність думати діалектично й поплівся, так і не побачивши Варки, додому.

Вдома на Ваську чекала телеграма. У Васьки нервово тряслися руки й ноги, коли він відкривав телеграму. Він, звичайно, нічого доброго не сподівався.

А вечером того ж дня Васька приймав у тітчиній кімнаті гостей. І така, я вам скажу, з ним трапилася, як це в поезії говориться — метаморфоза, що просто дивно. І діалектика в думках прояснилася, і взагалі настрої поправився. Одна річ лише його ще якийсь час тривожила. А саме — трійня. Але вже по третій чарці він весело сміявся й кричав:

"Ні, ви тільки подумайте — трійня! Ах ти ж! Цілий вам інкубатор!"

Марія Іванівна ловила Ваську за руку й кричала:

"Мовчи, сучий ти кіт! Ач, герой! Ну, наливай, наливай! Бог, кажуть, трійцю любить! А ти й не знав, га?! Не знав?!"

Васька наливав і кричав:

"Ех, і тітка, братці, не дура! Що називається діалектичеськи проблемку розв'язала! П'ємо й за тітку! За тітку!"

І пили до самого ранку.

МРІІ

(Лист непотрібної людини)

Дорога Маргарито Іванівно!

Проходячи вчора попід вашими вікнами, я знову був мимовільним свідком вашого нещасливого подружнього життя. Я не міг втриматися, щоб не подивитися в щілину віконниць і побачити, як він вас тягнув за волосся по підлозі.

Я не бачив жахливішої картини за все моє життя. Навіть в жодній картинній галереї. Але я був безсилий вам допомогти. Я не міг стати у вашій обороні. І не тому, що я людина фізично слаба. Ні. Задля вас я пішов би й на смерть і тортури. Але формально я не мав права. Він би мене одним пальцем придушив, і потім всі сказали б, що так мені й треба й не моє собаче діло було встрявати в сімейну справу.

З самого початку, коли ви ще тільки збиралися вийти за нього заміж, я знав, що це буде фатальна помилка на все ваше життя. Ви завжди здавалися мені істотою ніжною і витонченою. З нахилами до всього прекрасного. Мені б було боязко до вас навіть доторкнутися. Я не знаю, що б зі мною було, якби я до вас доторкнувся. Мені моторошно навіть думати про це. Ви така недосяжно прекрасна.

Якби я був поетом, я б писав лише про вас, якби я був художником, я б малював лише вас у всі періоди моєї творчості, якби я був ком-

позитором, я б обезсмертив вас в якійнебудь бетховенській увертюрі... Словом, я б носив вас на руках. Не буквально, ні. Образно висловлюючись. Знову ж таки — не тому, що я людина фізично слаба, а тому, що мені лячно навіть подумати про щось таке...

Пригадую, як ви повернулися з ним з загсу. Ваше обличчя осявала якась неземна радість і разом з тим тривога, як це ще так влучно зауважив Пушкін — "твої покрывала черты"...

Усі навколо весело сміялися і нічого подібного не зауважували. Я, Маргарито Іванівно, не сміявся. Ви, звичайно, не звернули уваги, що я не сміявся. Ви мабуть взагалі мене не помітили. Шкода... Мені було не до сміху. Я знав, що ви ось-ось переступите через поріг, за яким має розпочатися трагедія вашого життя. Як би мені хотілося помилитися. Одначе, я не помилився. Ви прекрасно знаєте, як я не помилився. Тепер ви доказів не потребуєте, звичайно.

Пригадую — якось ви йшли з ним до кіна і він на вас не звертав жодної уваги. Так, якби ви були якимось песеням, що бігло поруч з ним і намагалося йому заглянути в очі. Ви навіть дещо відставали від нього, а він не зменшував ходи. Так, що і я ледве встигав іти за вами. На певній відстані, звичайно.

Пригадую також — ви якось були з ним на естрадному концерті. І тут я спостеріг, що навіть сидючи з вами поруч, він ні разу не поглянув на вас. Я не вірив своїм очам. Як же це можливо?.. Він дивився на виконавців концерту і його мало цікавило, що ви тут поруч. Я був на певній відстані від вас — на бальконі — і не міг відірвати від вас очей. Я б на вас дивився день і ніч, і цілу вічність. І мені б не надокучило, запевняю вас.

В антракті він пішов до буфету, але вам нічого не приніс. Може вам в даний момент не хотілося ані їсти, ані пити, а все ж... Я б сам не пив, а вам приніс... Навіть, якщо б мені самому хотілося пити. Увага — ось що важить! Я б вас оточив такою увагою, що без моєї уваги ви б не існували жодної секунди, Маргарито Іванівно.

Ви б не бралися за холодну воду, і взагалі за жодну воду. Від води лише ревматизм. Якби мені дозволили мої матеріальні можливості, я б найняв для вас прачку й прибиральницю. Я б навіть не завагався найняти для вас кухаря. Я думаю, що краще було б, якби всі три в одній особі. Дешевше, і все-таки не так надокучали б.

Проходячи мимо вашого подвір'я, я з жахом бачив декілька разів, як ви вішаєте білизну. Між іншим, також його білизну й підштаники. І головне, на такому морозі...

Ще гірше — ви власноручно виливаєте помий до цієї жахливої ями. Ви можете часом посковзнутися й що тоді?.. У мене від однієї думки мороз поза шкіру йде...

Очевидно, ви й варите, і перете, і взагалі виконуєте всю грубу домашню роботу. І все це вашими делікатними пальчиками. Я б до них боявся доторкнутися навіть губами. Вибачте мені, Маргарито Іванівно, за таку сміливість в думках. Я не мав на увазі свої губи — це я лише висловлюючись образно й художньо.

Ви б взагалі не мусіли до будьчого торкатися. Це веде до огрубіння. По делікатності пальців можна судити людину. Я б вам дозволив торкатися лише до клявіш піяніна. Це зовсім інша справа. Клявіші від найделікатні-

шого дотику, як вам мабуть відомо, провалюються.

Я інакше вас і не уявляю, як тільки за п'яніном. Я колись бачив таку картину. Репіна чи Рембранта — не пригадую. Але розкішна картина. Делікатність надзвичайна.

Чому б йому не купити вам п'яніна?.. Чому? Скільки в цьому іронії! І ви це добре відчуваєте. Я знаю. Справа цілком ясна й безнадійна. Це він вам викрутив ліву руку, і ви її довгий час носили підв'язаною. О, не кажіть, що це ви спіткнулися і впали. Він вас мабуть штовхнув, і тоді ви впали. Це вірогідніше. У подібних справах я рідко помиляюся, Маргарито Іванівно.

При інших обставинах і можливостях я б неодмінно придбав для вас п'яніно, й ми б могли грати в чотири руки. В чотири руки безперечно легше. Одначе, все це лише мрія. Але й мрія про вас — блаженство, Маргарито Іванівно. Навіть ви не в стані заборонити мені мріяти про вас.

Ви не повірите, як мені не хочеться кожного разу вертатися до дійсності. От і зараз — літо. Ця спекота попросту вбиває вас. Я це добре зауважив. А ви й не зауважили, що це я вчора стояв за вами в черзі по калоші. Я ніколи не був так близько біля вас. Ви самі розумієте, що ближче не можна бути. Ви не уявляєте, що я пережив за ту годину — це була ціла гама вселюдських переживань. Я не в стані їх вам передати. Тут сама доля й просто якийсь фатум! Я б сам і пальцем не посмів доторкнутися до вас! І раптом... Я нічого не мав проти, щоб отак лишитися в черзі на віки вічні. Лиш тільки мати вас перед собою й самому бути за ва-

ми. Я не вірив у своє щастя, Маргарито Іванівно, і зараз непевний, чи це не був лиш сон...

Але ні, це був не сон. Цим разом це був не сон. Адже ж ви самі знаєте, чи були ви вчора в черзі за калошами. Ви також знаєте, що калош не стало. Черга розходилася, і я ще довго дивився лише одній вам вслід. Цього ви не знаєте, звичайно.

Я не розумію, як він може дозволяти вам стояти по чергах. Це так вас стомлює й взагалі я думаю, що черги мусять бути окремими для чоловіків і жінок. Я б не дозволив вам навіть близько підходити до черги!

Я думаю, що ви потребуєте відпочинку. Особливо тепер — літом, коли спека, мухи, дизентерія. При інших обставинах і можливостях я б вас неодмінно й негайно відправив на дачу — на лоно природи. Уявіть собі — ви, така світла й делікатна, серед поля волошок. Ви і я, і більше нікого!

На зиму ми б верталися до міста. Тих двох кімнат, що він дістав по партійній лінії у комунальному будинку, нам було б більш, ніж досить. Вдень в одній з кімнат ми б грали на піяніні в чотири руки щось може з клясичного репертуару. Шопеновський, наприклад, похоронний марш, чи Бадажевської зворушливу "Молитву діви". Вечорами в другій кімнаті я б читав вам щось з іноземної літератури. Може щось з еспанського. У нашій літературі так мало шляхетности і взагалі високих і світлих думок. Самі діди та баби. Діди, як правило, глибокодумно мовчать і раді кожну мить померти. Аби лише під яблунею. Баби, звичайно, навпаки. За сварками їм ніколи і помирати. І от вам, Маргарито Іванівно, ціла література! Які ми бідні! Господи, які ми бідні! А от візь-

міль щобудь з іноземної літератури — і зовсім інша справа. Наприклад "Кво вадіс" Сенькевича, чи "Фауста" Гуно, чи навіть "Божественну комедію" Доре. Тут, Маргарито Іванівно, розмах, глибина, тут, Маргарито Іванівно, психологічеська Європа і взагалі епоха!

О, як би це вас збагачувало, Маргарито Іванівно, які б це вам відкрило перспективи! І якими б далекими здавалися вам його лайки і побої і весь жах буденности, на яку ви самі себе прирекли з такою легковажною необачністю. О, як ви тільки могли?.. Схаменіться, Маргарито Іванівно! Мені і так уже за сорок... Фактично, вже під п'ятдесят. От і самому собі лячно признатися. Самі подумайте — яка жахлива річ оця життєва математика. А головне — яка ж неумолима...

Назавжди Вам відданий

Геннадій Л.

P. S.

Пишучи останню фразу і особливо підписуючи своїм ім'ям цей лист, я, Маргарито Іванівно, лише зайвий раз відчув усю нікчемність і непотрібність моєї особи. І запевняю вас, що я це зробив з трепетом душевним, беручи на себе сміливість незвичайну, а навіть може нахабство непростиме. Простіть...

P. P. S.

Перечитуючи оцей до вас, Маргарито Іванівно, лист, і дещо виправляючи в граматиці і правописі, — поправність в мові запорука культури і цивілізації, яких нам все ще так бракує, — я раптом зрозумів, що, зрештою, навіть вічність річ відносна. І це мене хоч в якійсь мірі заспокоює. Ще раз простіть...

1972

ЖИВЕМ, ЯК МОЖЕМО

Подія. Сусідська кицька привела п'ятеро ко-
тенят! Сама сусідка цілу зиму кашляла у себе
за стінкою. Тепер у неї сухоти.

Горобці цвірінькають. Єдине дерево на по-
двір'ї цвіте. Майже всі вікна від низу до верху
наростіж. Шість поверхів. Внизу підвал.

Мешканець з підвалу користується вихідним
днем. Він витягнув на подвір'я декілька матра-
ців і паяльною лямпою цілий ранок палить
блощиць. Дехто з мешканців дивиться. Поку-
рює. Попльовує. Двірникова курка клює сма-
жені блощиці. Трохи ніби пахне акацією...

Мешканець з шостого поверху сидить у себе
на балконі й читає газету. Він, здається, пар-
тійний. Його дружина на балконі також. Вона
чистить свіжу рибу. Навколо неї й риби кру-
титься кіт. У kota догори задертий хвіст.

З вікна на першому поверсі бухає пара.
Хтось пере. Пахне борщем і пелюшками. На
першому поверсі між багатьма іншими меш-
канцями цілу зиму мешкав якийсь студент. Він
цілу зиму грав на скрипці. З ранку до ночі.
Він мабуть був постійно голодний. Принаймні,
про щось подібне верещала його скрипка. Сту-
дента ще на початку весни забрали до лікарні
й він більше не грає.

"І слава Богу, що не грає!" — якось сказала
одна з сусідок.

"Хіба до музики?.. Тут не до музики!" —
зауважив один з сусідів. Його, між іншим,

швидко після того арештували і більше про нього нічого не чули. Його дружина кудись бігає з передачею. Вона й повертається з передачею. Можливо, що вона вже вдова.

"Дивись і збожеволіє!" — якось сказала одна з сусідок.

В одних, що мешкають на третьому поверсі, також неприємність. У чотирнадцятилітньої дівчинки народилася дівчинка. Обидві дівчинки плачуть. Трагедія, звичайно. Молоденька мама часом розвішує пелюшки на подвір'ї. Пелюшки неначе прапорці на пароплаві.

А на четвертому поверсі — цілу зиму грав патефон. Одна з фабричних дівчат цілу зиму крутила роман. У неї цілу зиму не бракувало женихів. Один з них ходив у шкіряній тужурці, мав золотий зуб і скидався на шофера. Інший мав на мізинці перстень і дуже скидався на привида. Проте, він був інженер. Він часом не наважувався зайти до під'їзду й крутився на подвір'ї, поглядаючи на її вікно, і взагалі справляв враження сексота... Проте, сексотом виявився не він, а один квартирант, що цілу зиму мешкав на п'ятому поверсі в кімнатці поруч з убиральнею. Тепер він змінив мешкання на трохи краще.

На п'ятому поверсі, між багатьма іншими, мешкає якась учителька музики. Також, можна сказати, професія! Попова дочка в минулому, а одружена з якимсь начальником міліції. Дивно!

"Як тепер все переплуталося!" — якось сказав двірник і плюнув.

В учительки також непорозуміння: начальник міліції, як з'ясувалося, десь має ще цілих і вкомплектованих дві родини. Так що його

рідко можна й побачити. Зранку до вчительки приходять якісь дівчатка й хлопчики. З нотними папками й мамами. І все це з бантиками! Бантики чомусь злять двірникову жінку й вона часом шипить про себе:

"У! Прокляті.. Прийде й на вас погібіль!"

Сварлива, зрештою, жінка. У неї син в тюрмі сидить. Пішов по кримінальній лінії.

Цвіте акація... Неначе весною пахне. В одного з шостого поверху десь місяць тому народилася дитина. Він, здається, якийсь художник. Він якось вивіз дитину на свій балкон і малював її цілий ранок. Потім хвалився:

"Правду кажучи, мені ще ніколи не щастило з таким мистецтвом передати подібність!"

"Дитина подібна до батька, а на картині янгол!" — сказала одна з сусідок і плюнула.

Ні, у вихідний день нічого кращого й не придумаєш, як дивитися з вікна на подвір'я й спостерігати. Ось і зараз: декілька осіб полює за кицькою. Кицька кидається в усі сторони чотирокутного подвір'я. Вона в зубах тримає шматок м'яса. Нарешті хтось б'є кицьку палицею й полювання припиняється.

"Та ж у неї, виродку, є котенята!" — кричить двірникова жінка.

Починається скандал за м'ясо, що його вкрала кицька, і за саму кицьку, що вкрала м'ясо. Потім кицьку й м'ясо кудись відносять. Мешканець з підвалу заносить у підвал матраци... На подвір'ї з'являється громадянин з великими, як у Будьоного вусами. У руках він тримає головами донизу декілька вусатих пацюків. Мабуть в утильсировину понесе здавати. Побічний заробіток.

І так до вечора. Чого ще тільки не станеться до вечора!

Моя сусідка лежить на кушетці і, сонно позіхаючи, каже:

"А дітей нам і не треба! На чорта? І так живем, як можемо!"

Так, весна.

1953

ПОДАРУНОК

У Варвари Антонівни сьогодні велике свято. Син повернувся з відрядження й привіз примус. Ні разу ще не вживаний примус. Просто з крамниці.

"Не лишатиму його на кухні!" сказала Варвара Антонівна й з любов'ю поглянула на примус.

"Чому ж не лишатимеш?" сказав син і з задоволенням поглянув на свою задоволену маму.

"Таку річ і вкрати можуть! Тоді шукай тільки!" відповіла Варвара Антонівна й багато-значно подивилася синові в обличчя. Син знизав плечима й сказав:

"Але ж наші сусіди, здається, не злодії..."

"Як не злодії! Як не злодії?!" сказала Варвара Антонівна й озирнулася на двері. Син так само знизав плечима й сказав:

"Ну, на кого з наших сусідів ти можеш сказати — злодій. Адже ж... У нашій квартирі мешкає публіка інтелігентна..."

"Власне! Такі й крадуть! Аякже... У них уся інтелігенція на те, щоб украсти!.."

"Ах, мамо, що ти тільки говориш!.."

"Дурний не вкраде. А як і вкраде, то впіймається... А як впіймається, то що з дурного візьмеш!"

"Ну, гаразд, гаразд! Завжди ти... знаєш..."

"Що?! Брешу може?.."

"Я вже й не знаю..."

"А я знаю! Хто покрав твої шкарпетки з мотузка?.. Ніхто не признався! Кажуть, жебрак проходив і може вкрав! А я собі думаю — чекайте! Дивлюся, а той барбосина в пенсне твої шкарпетки таскає!"

"Знову скандалила?" сказав син і з докором подивився їй в обличчя. Варварі Антоновні раптом дух забило. Вона мовчала якусь мить-другу, а потім закричала:

"Я скандалила?! Він, барбос, скандалив! Та я його ще в суд подам! Чекай! Та ти знаєш, як він мене обізвав?! Каже — малахольна баба!"

Син схопив її за руку й прошепотів:

"Навіщо кричати? Зачекай... Навіщо ж кричати?.."

"Щоб чув! Паразита шматок!"

Син міцно стиснув її руку й прошепотів:

"Ти не знаєш, де він працює?! Ти не знаєш, що його всі обходять десятою вулицею?!"

"Знаю, знаю! Сукиної дочки син! А шкарпетки були наші! Нехай він працює, де хоче, а шкарпетки наші! Я на товчку купила!"

"Він міг такі самі купити... Я не припускаю, щоб він..."

"А хто ж їх штопав?! Моя штопка! Та так штопати тільки я вмю. Твої шкарпетки таскає, барбос!"

"Подумай сама, за якусь пару шкарпеток..."

"За якусь! То по твоєму шкарпетки тепер на вулицях валяються?! Це що тобі до революції, чи що? Та ти знаєш, що та Тетяна мені за них давала?! Десяток яєць!"

"Гаразд, гаразд! Кінець-кінцем він міг помилитися й взяти мої шкарпетки. Зачекай... І за це ти в домі піднімаєш бучу?.."

"Я?! Я піднімаю бучу! Ти бачив, щоб я коли перша піднімала бучу!"

"Яка різниця — перша, чи не перша..."

"Та, що ж я — малахольна?! Га?! От порадував! Ти бачив, щоб я колинебудь з кимось загризалася?! Та ж навіть, коли мене якась сука вилає послідніми словами, я відійду... Ще й скажу — йди, голубко, з Богом... Я всякому посторонюсь... От порадував! Нема нікому вже й заступитися..."

"Я вже, здається, про це чув... Годі... Маєш щось поїсти?.."

"Варила вчора борщ... Так де..."

"От і чудесно! Знаєш, цілу дорогу на сухому..."

"Так де тут звариш за ними!"

"Ну, нічого... Обіцяли мені квартиру дати. Наше підприємство будуватиме для співробітників будинок. Окремо будемо!.. Кожному, кажуть, квартира буде!"

"Кажуть-кажуть! Коли б! А то — приходжу вчора на кухню... Думаю, зварю йому борщик... Дивлюся — а кіт цієї стерви мою пательню лиже! А вона не зважає! Я до неї... А вона каже — мій кіт чистіший за вас і мені, каже, противно, що він дозволив собі вашу пательню лизати. А я їй кажу — забери, лахудро, ката!"

"І скільки я тебе просив... Що за слова!.." сказав син і з докором зітхнув.

"Ти просив! Я її теж попросила! А що я мала робити?! Я їй, суці, так і сказала — як в другий раз побачу, що її кіт мою пательню лиже, то я її ката пательнею по голові, по голові!"

"Кінець-кінцем, пательню можна було помити й не скандалити!.."

"Ну, знаєш, я ще не настільки малахольна, щоб мити пательні після її котів! Я їй сказала: мий пательню! Так де! Ну, я собі думаю — чекай! Так не йде стерво з кухні! Якись прокляті голубці затіяла! І вдає, що їй дуже весело. Співає. Ну, чекай, думаю! Знаєш, взяла я риб'ячого жиру й давай його смажити! Дивлюся, крутить носом... А я підливаю! Пішла. Дверима грюкнула. Ну, думаю собі, ти, голубонько, вихована — дверима грюкаєш!"

"Соромно... І скільки я вже казав... Неприємність за неприємністю! Чому я ні з ким тут не сварюся? А те, що з нею ти поступила так, мені особливо неприємно... Все ж таки вона вчителька..."

"А по-моєму... Вчителька! Її саму ще треба вчити! Каже — ви своєму синові псуєте життя! Каже — своїм характером... А я собі думаю — ну, а ти з своїм характером старою дівкою подохнеш!"

"Ну, що ж, я мусітиму вибачитись перед нею! Соромно..."

"Ти з глузду з'їхав?! Та то ж вона ще мусить вибачитись!"

"Ні, я не припускаю..."

Варварі Антонівні очевидно забило дух, бо вона якусь муть-другу тільки дивилася широко відтуленими очима на сина й мовчала. Потім усміхнулася й промовила:

"Ага! Чекай, чекай!.. То-то вчора Нюрка казала мені — ви з своїм сином тепер прощайтесь! Він, каже, щось дуже заглядається на нашу вчительку! А я її, цю саму Нюрку, здуру ще й потаскухою за таке назвала, а во-

на мені за те й в борщ наплювала! Дивися — а це таки виходить правда!.. То-то я..”

”От що...” сказав син і замовк. Варвара Антонівна облизала губи й сказала:

”Що, синку?.. Ну й подарунок же ти привіз! Мені примус, а себе кому?..”

”Лиши! Я більше не можу... Зрозумій — не можу!”

”Не можеш! А досі міг?.. Ти думаєш, що я сліпа?! Ти думаєш, що мені повилазило?! Знайшов!..”

”Лиши її! Не зачіпай! Вона тут ні при чому! Будь ласка!”

”Ач, цяцю знайшов! На свою, синку, погибель!..” сказала Варвара Антонівна й піднесла до очей фартух. Син розгублено оглянувся по кімнаті, потім сказав:

”Облиш... Скільки я просив, казав... Все, як на вітер! Годі! Я жити так не можу!..”

”Так, так! Те, що я хвора, тобі наплювати! По-твоєму, я й хворості свої мабуть вигадую! А от — болить... Пригрів на старість!.. Йди, йди... Знюхався! У старого он мабуть кості в труні перекидаються! Тобі й те байдуже!.. Йди...”

”Ти замовчиш?! Облиш!.. Я також жити хочу!” закричав син і кинувся до дверей. Варвара Антонівна забрала від очей руку і якусь мить-другу розгублено оглядалася по кімнаті. Раптом її погляд зупинився на примусі. Вона ту ж мить схопила примус й шпурнула його в розчинене вікно. Примус упав на брук і розбився.

1955

РОДИННЕ

Мій батько, людина з дореволюційним минулим, увесь свій час, а особливо вільні від праці хвилини, провадив в очікуванні арешту. Він тримав напоготові пару шкарпеток на зміну їй щось з теплої білизни. Але ніхто по нього не приходив, і мій батько був переконаний, що все це лише через якусь незбагненну помилку. Він навіть ніби трохи був розчарований з цього приводу. Він якби цілий час стояв у довжелезній черзі на арешт.

Він боявся своїх друзів з минулого, не мав їх у сучасному й не хотів би їх мати в майбутньому. Він за все своє життя, здається, нікому нічого не зробив поганого. Для чогось подібного в нього просто не хватило б сміливості.

Вулицями він ходив лише до праці й з праці, і коли він ішов, то наче пробирався боком, намагаючись когось не зачепити на порожній вулиці.

Якщо вірити нашим темним сусідам, він був дуже інтелігентною людиною. Він ніколи з ними не лаявся, і я не знаю, чи він розумів деякі слова, значення яких я вже знав, коли мені було років п'ять. Мені було дев'ять, коли я йому розповів, звідки беруться діти, і він був дуже здивований.

Він не курив, але коли йому хтось з сусідів пропонував цигарку, він з ввічливості не відмовлявся — кашляв, душився, задихався й втрачав голос, але пускав дим.

Найбільше він боявся потурбувати когось. Навіть, якщо це були злодії в його власній квартирі. Він робив все можливе, щоб злодії його не зауважили й потім не сказали, що це він доніс на них в міліцію.

Він був добрий дружина. Він прав, мив підлоги, чистив вікна, варив, і я впевнений, що він би й родив мене й сестру, якби міг.

Моя мати — людина з претенсіями на щось вище, якщо і працювала, то більше над собою. Вона, одну за одною прочитала декілька районних бібліотек і постійно брала приватні лекції гри на фортепіані. Під наглядом декількох вчителів вона роками розбирала сьомий вальс Шопена й взагалі мала непереборний нахил до всього мистецького й прекрасного.

Моя сестра також мала подібні нахили. Але більше по оперній лінії. Вона брала приватні лекції співу й співала лише, коли її ніхто не чув. Свій голос вона тримала у великому секреті.

На сімнадцятому році життя вона завагітніла і це не було секретом. Це була цікава подія в нашому буденному житті. Мій батько був зворушений до сліз і повторював:

"Що ж, коли так склалося життя..."

Моя сестра була закохана в хориста оперного театру. Я йому носив від неї записки й діставав від нього за це цигарки.

Вони зустрічалися в парку за раковиною для оркестри. В дощ у самій раковині. Вони зустрічалися пізно після опери, або коли партія хору закінчувалася, або коли її зовсім не було. Вони зустрічалися до глибокої осені. До снігу. Хорист мав широке пальто — реглан.

Хорист також мав жінку в нашому місті. І ще дві в іншому. Рахуючи по пальцях, моя сестра мала стати четвертою. Справа цілком безперспективна. Хорист менше заробляв, ніж мусів платити аліменти.

Моя сестра була істотою нервовою й з довгим носом. Якась помилка природи в нашій родині. Ми всі мали з діда-прадіда кирпаті носи.

Що хорист в ній знайшов — важко сказати. Кохання, як і смерть — байдуже, чи одне перемагає інше, чи ні — однаково фатально безнадійні явища. Закохані не рахують ні час, ні гроші. Вони взагалі ні з чим не рахуються. Я заздрих сестрі. Курих цигарки й заздрих. Хорист мені імпонував.

Наша мати на якийсь час припинила розбирати сьомий вальс Шопена й зайнялася розшуками всіх трьох жінок хориста. Потім вона вступила з ними в ділове листування. З цього листування з'ясувалося, що у хориста, крім цих трьох, було ще дві. Пальців на одній руці не вистачало. Моя сестра мала б стати шостою. Моя бабуня зітхала й казала:

"Хорист! Диригент, а не хорист! У нього цілий хор жінок!"

Моя мати, після довгої переписки, влаштувала спільний мітинг-зустріч жінок, в результаті чого хорист зник. Запала зима.

Прийшла весна і мій батько радів онукові. Він радів, як дитина. В моєму батькові глибоко сидів родовий атавізм. Він тепер також прав пелюшки, няньчив онука і фальшивим фальцетом співав колискові своєму незаконно-родженому нащадкові.

В травні місяці моя сестра зникла. Разом з онуком.

Я думаю, що моя сестра десь зустрілася з хористом і стала його дружиною. Вона його кохала. Може й в нього це було справжнє кохання. Вперше в житті після п'яти проб.

У нас лишилося все по-старому.

Батько всіх боявся й чекав на арешт. За ним не приходили. Мені здавалося, що він би сам до них пішов і поклав кінець чеканню. Він часто прокидався від власного крику.

До праці й з праці він ходив майже притискаючись до будинків і парканів і оглядаючись, неначе навколо нього все валилося й щось могло впасти й розчавити його.

Мати далі розбирала сьомий вальс Шопена, а у вільні від музики й мистецтва хвилини продовжувала листування з дружинами хориста в справі його розшуку й покарання.

Я з великої нудьги почав писати оповідання й наші сусіди думали, що я пишу на них усіх доноси. Вони казали:

"Отець — інтелігент, а він така сволота!"

1972

ЗЛОЧИНИ

Злочин стався приблизно о десятій годині ранку. Сусідський кіт по імені Мілорд, зрештою, огидний рудий кіт, ускочив у хату через квартиру, яку відкрила Марія Афанасівна, щоб провітрити кімнату, і розбив вазу. Подія відбулася саме в той час, коли Марія Афанасівна вийшла на кухню з метою вилаяти одну з своїх квартиранток за пательню, яку вона, Марія Афанасівна, позичала згаданій квартирантці, і яка, тобто пательня, була повернута трохи подряпаною і не зовсім чистою. Квартирантки Марія Афанасівна в кухні не застала. Замість неї вона впіймала на місці злочину пристаркуватого парубка Сидора Івановича, який, будиши взагалі жахливим нахабою, не посоромився покористуватись чайником Марії Афанасівни, що його Марія Афанасівна випадково забула вчора забрати з кухні до своєї, тепер єдиної, кімнатки.

Самий факт, що Сидір Іванович наливав з її чайника у свою брудну і, здається, єдину чашку, у якій він, до речі, також розводив мило, коли часом у вільний день голився, самий той факт, що Сидір Іванович міг доторкнутися до її чайника своїми граблями, і ще багато інших промовистих фактів вивели Марію Афанасівну з усякої рівноваги. Вона вихопила чайник з рук остовпілого Сидора Івановича і, пильно оглянувши річ, тобто чайник, зауважила на емалі декілька плям, безперечно сліди його не завжди чистих рук. А головне Марія Афанасівна

зауважила на чайнику декілька подряпин, яких вона ніколи раніше не зауважувала... От саме ці подряпини зовсім якби забили дух Марії Афанасівні. Вона кинулася з чайником до раковини на зливання води і, виливши з чайника окріп, подивившись через чайник на вікно, закричала:

"Ну ось! Пропалили мені чайник! Я так і знала! Це ж просто... Нічого не можна залишити звечора на кухні, щоб до ранку не знищили! Це ж просто... варварство!"

Сидір Іванович нічого не сказав. Він якось боком, а головним чином задом вислизнув з кухні.

"Ач, бухгалтерська задрипа!" закричала Марія Афанасівна і так стукнула чайником по раковині, що в неї в руках залишилася сама ручка від чайника. Марія Афанасівна якусь мить другу стояла якби в нерішучості, потім схилилася над раковиною і її очі раптом стали подібними до жаб'ячих. Емаль на раковині дала, може, з мільйон дрібненьких тріщин — місце удару нагадувало велетенського павука, а мільйон тріщин навколо — павутину. Марія Афанасівна знала, що ні в кого в їхньому районі нема такої раковини. Раковину цю поставив був ще її покійний чоловік, ще в ті щасливі часи, коли чоловік її був живий і цілий будинок належав Марії Афанасівні... Скільки Марія Афанасівна звела боїв за цю раковину з своїми непрошеними квартирантами, які, до речі, не дуже визнавали Марію Афанасівну за господиню. Скільки вона затратила сил, щоб зберегти цю раковину до щасливих прийдешніх часів, коли цілий будинок знову стане її законною власністю, і, коли вона, ні в кого не пи-

таючись, зможе вигнати всіх цих квартирантів на вулицю — к чортовій матері... Одначе, або час заповільно йшов, або ж майстри сучасного часу не хотіли трохи прискорити свою власну погибель, так, чи інакше — Марія Афанасівна стояла над доконаним фактом: над нею ж самою побитою раковиною для зливу води... Вона безперечно відчувала весь трагізм ситуації — сама, своїми руками і своїм же чайником побила свою ж раковину! Звичайно, її до цього довели, її вивели з рівноваги. Однак, наскільки було б приємніше, коли б це зробив хтось з її квартирантів-варварів. А так? Марія Афанасівна знала, що б у майбутньому не сталося, нехай здійсняться всі її мрії — нехай вона знову стане господинею свого дому, нехай вона знову зможе вільно і скільки їй захочеться відправляти панахиди по померлому чоловікові, всеодно — в це щасливе життя раковина ввійде побитою, і, що найприкріше, нею ж побитою. Треба тільки зрозуміти, що раковина це не просто якась річ — це нерухомість! Це щось фундаментальніше за багато інших речей. Це, якщо хочете, частинка, це продовження самої Марії Афанасівни, це майже така сама цінність, як злив у туалеті, як двері й вікна, як цегла назовні й тиньк усередині будинку... Спробуйте колупнути, чи вбити цвях в одну із стін — у Марії Афанасівни ту ж мить заболить серце. Або спробуйте, звичайно, якщо вам років дванадцять-чотирнадцять, вилізти на дах її будинку... Там ви можете як завгодно тихенько навшпиньках лазити — у Марії Афанасівни у ту ж мить, коли ваша боса нога тільки торкнеться даху, заболить серце. Все це точно так і автором свого часу переви-

рено. А тут — раковина... І повна свідомість, що до революції такі раковини були поставлені лише в домі мільйонера Гінзбурга "і у нас", тобто в домі Марії Афанасівни, і більше, здається, ніде... Марія Афанасівна вміє цінити справжні речі...

І раптом — бах! Це сусідський кіт розбив вазу. Найулюбленішу кришталеву вазу... Це вже вам не яканебудь раковина для зливу води — це ваза! Це вже навіть не злочин, це трагедія!..

1956

ЗАВОДЪ

Aurea mediocritas

Горацій, "Оди", II, 10. 5.

Василь Тарасович мав репутацію людини не лише освіченої, але й розумної, врівноваженої і в усіх інших відношеннях нудної. Марія Павлівна — дружина Василя Тарасовича — буди ані освіченою, ані дуже розумною втішалася всіма цінними якостями свого чоловіка і казала своїй сусідці Вікторії Михайлівні, що, якби вона мала нагоду ще раз прожити своє подружнє життя від початку до кінця, то без найменшого сумніву прожила б ні з ким іншим, як тільки з Василем Тарасовичем. Вікторія Михайлівна — людина бита життям і цинічна — запевняла Марію Павлівну, що такої небезпеки в природі не існує. А втім, хто тільки не заздрив Василеві Тарасовичу і Марії Павлівні — їхньому довготривалому подружньому життю.

Можна сказати, що спокій їхнього подружнього життя порушувався лише смородом тієї чи іншої страви, приготовленої Марією Павлівною за всіма правилами кулінарного мистецтва. І все це, ніби на злість усім темним і напівтемним, а часом і освіченим, але постійно напівголодним і голодним сусідам. Це був якийсь майже дореволюційної якості сморід, що вривався в сувору сучасність і бентежив своєю загадковістю невибагливі пролетарські і напівпролетарські носи. Якщо вірити згада-

ній вже Вікторії Михайлівні, то щось подібне кожний споживатиме, а не лише нюхатиме, щойно при комунізмі.

Але лишімо всю цю сволоту, яка на те лише й здатна, щоб заглядати в чужу пельку, або приставляти вухо до холодної стінки в надії почути щось компромітуюче - контрреволюційне.

В кімнаті Василя Тарасовича і Марії Павлівни панував такий спокій і тиша і мир, що, висловлюючись поетично, мухи дохли і безшесно спадали на незчисленні фікуси і інші не менш екзотичні квіти, якби намагаючись не порушити цього високоякісного майже небесної глибини спокою. Слід зауважити, що Василь Тарасович був людиною історично зумовленою і на всіх сто відсотків виправданою. Його батько — Тарас Васильович — також у свій час був бухгалтером. Першоклясним бухгалтером. Бухгалтером дореволюційної закваски. Тобто, коли пуд сала коштував копійку, а з карбованцем в кишені вас могли прийняти за Ротшільда. Так, були часи, я вам скажу...

Ми — письменники у великому боргу перед багатьма професіями. Ми занадто легко і навіть легковажно захоплюємося професіями по самій своїй природі героїчними — всякого роду відважними хірургами, конструкторами, героїчними тенорами і драматичними сопранами, не кажучи про безстрашних партизанів і різного калібру генералів. Це легко, друзі! Ми забуваємо, що наприклад і бухгалтери, як сказав ще Карамзін, "також почувствовать умеют!"

У Василя Тарасовича були навіть нахили до роздумів і узагальнень філософсько-споглядального характеру. І хто зна — не будь він

бухгалтером з нього може вийшов би другий Горацій, а може й навіть Сковорода. Часом Василь Тарасович свою думку, як і наш славетний філософ, висловлював у формі вельми дотепного жарту:

"Не забувайте, — казав Василь Тарасович, — що часом мати являється в тій самій особі тещею, чи свекрухою. Це те, що у філософії називається дуалізм..."

Василь Тарасович мав також нахил до мистецтва. Він вишивав подушки всіма кольорами райдуги і кількість тих подушок сягала вже мало не стелі. Улюбленими його сюжетами були — "Жар-птиця" і "Іванушка-дурачок". Одного разу Василь Тарасович спробував вишивати на подушці Марію Павлівну. Вийшла якась суміш "Жар-птиці" з "Іванушкою-дурачком", і Василь Тарасович покинув вишивання, обдарувавши мистецтво ще одним промовистим незакінченим твором.

Найбільшою гордістю Марії Павлівни, звичайно не рахуючи Василя Тарасовича, був якийсь чудодійний скислий гриб в банці. Гриб Марія Павлівна поливала чаєм і лише раз на місяць зціджувала з нього рідину, подібну своєю тягучістю на сирий білок, і з алхімічною таємничістю ця рідина ложка по ложці споживалася Василем Тарасовичем і Марією Павлівною в солодкій надії пережити всіх і навіть, чого доброго, обрести таке-сяке безсмертя.

Часом, думаючи про своє прожите з Василем Тарасовичем життя, Марія Павлівна по суті не мала чого згадати. Принаймні чогось надзвичайного, або, висловлюючись з натхненням, чогось апокаліптичного. При цьому вона зітхала і з великою полегшею казала:

"І слава Богу!"

"Аби день до вечора..." уточнював Василь Тарасович, застібуючи свіжо-випрані і з великою майстерністю тепло випрасовані Марією Павлівною підштаники. Марія Павлівна від нічого робити позіхала. Потім Василь Тарасович від нічого робити позіхав. Потім вони разом позіхали. Потім вони довго уможувалися в найширшому на цілу околицю ліжку, потопаючи в пухких перинах. І так, можна сказати, аби вечір до ранку. А, що ця ідіотка, Вікторія Михайлівна, плете, що мовляв життя без любови і справжнього кохання, Маріє Павлівно, всеодно, що похорон без духової музики, то вибачайте, Вікторіє Михайлівно, в житті є вищі ідеали і ідеї. Є опера, наприклад! Ми з Василем Тарасовичем за тридцять років подружнього життя ні одної опери не пропустили. Якби ви тільки знали яка це для нас духовна спожива! Не єдиним лише хлібом з маслом, Вікторіє Михайлівно! І сто разів мав рацію Ленін, коли сказав, що совєтська власть це електрифікація плюс опера. Перший раз чуєте?.. Тим гірше для вас, Вікторіє Михайлівно!

Так, це було подружжя на довгу дистанцію, без пересідання і інших незручностей і пертурбацій на життєвому шляху. Навіть в революцію вони нічого спеціального не відчули, крім браку соли... Десь щось бахнуло, щось тарахнуло, Вікторія Михайлівна начіпила собі на груди червоний бант і на тому, можна сказати, скінчилася ціла катаклізма. Василь Тарасович, як був бухгалтером так і залишився бухгалтером. На тому ж місці, на тій самій посаді. Бухгалтерія з усіх наук, слід зауважити, найбільш аполітична і разом з тим, як і астрономія ма-

тематично точна і захоплююча. І звичайно найбільш захоплюючим був той факт, що баянс у Василя Тарасовича завжди сходився до однієї копійки! Само-собою, щоб належно оцінити подібний феномен, слід самому бути бухгалтером, або принаймні замбухом.

Василь Тарасович мав ще одну подивугідну здібність — він засинав, як тільки його вухо торкалося подушки. Марія Павлівна подовгу не могла заснути. Особливо ж, коли за стінкою їхній сусіда Гришка крутив любов з Нуською. Нуська заливалася високим, як свисток сміхом. Потім, як правило, щось гупало і Марії Павлівні здавалося, що це Нуська і Гришка падали з вузького Гришкиного ліжка на підлогу, від чого Нуська починала ще більше сміятися і верещати. Яка гидота — думалося Марії Павлівні — де їхні вищі ідеали і ідеї? Як їм далеко ще до опери!

Нарешті рипали в коридорі двері і пенсіонер Анастас Аристархович високим фальцетом кричав:

”Ви краще припиніть це... безобразіє!”

Нуська ще більше починала реготати і кричала:

”А нам не хочеться! Нам подобається це... безобразіє! Нам ще не хочеться іти на пенсію!”

Пенсіонер гримав дверима. Марія Павлівна важко зітхала і більше не шкодувала, що в них з Василем Тарасовичем ніколи не було дітей. Марія Павлівна думала, що Нуська за віком могла приходитися їм донькою. От і мали б вони тепер з Василем Тарасовичем проблему за стінкою! Скільки сорому! При цьому Марія Павлівна намагалася уявити свого збалансова-

ного чоловіка в ролі Нусьчиного батька — кочегара з депо, який, з ніг до голови вимазаний у вугілля, з ножем в руках ганявся вулицями за Гришкою і кричав:

"Я тобі, сукин ти син, не весілля, а похорон з музикою влаштую!"

І скільки Марія Павлівна не намагалася щось подібне собі уявити, нічого з того не виходило. Ніщо подібне не тривожило сну Василя Тарасовича, спокійного як заводь. І слава Богу, думалося Марії Павлівні.

Нарешті за стінкою все втихомирювалося, і Марія Павлівна притиснувшись до угрітої спини Василя Тарасовича, засипала під акомпанімент його рівномірного і навіть не позбавленого певної мелодійності хропіння.

Над ранок прокидалися не передохлі ще остаточно мухи. Потім прокидався і в усі боки витягався Василь Тарасович.

Марія Павлівна вже смажила омлет.

Сусіди нюхали.

1972

ХВОРОБА

"А, знову ви?! сказав лікар і важко зітхнув. Літня вже жінка поглянула на лікаря й сказала:

"Та я ж... Як бачите..."

"Одначе я вам, здається, вже сказав, що нічим не можу вам допомогти... Я, здається, ясно сказав!"

"Е! Доктор, і не можете! І не кажіть! Ви все можете."

"Послухайте! Ви абсолютно здорова людина. Принаймні — фізично. Ви тільки морочите мені й собі голову і відбираєте у мене дорогоцінний час! Як ви не можете цього зрозуміти? Ви бачили, що в почекальні робиться?"

"Сама чекала дві години — знаю, знаю..."

"Гаразд! Що у вас там знову? Будь ласка, не затримуйте мене!"

"Хіба ж я затримую? Я не затримую. Чого ж кричати? Ой, голубчику, не в порядку ваші нерви. Вибачте мені старій, а не в порядку!"

"Ви мої нерви, будь ласка, лишіть у спокої."

"Та я їх лишу, а от вони вас як? А такий ще молоденький!"

"Ви мені скажіть, на що ви прийшли цим разом скаржитись і до побачення! Зрозуміло?"

"Ой, і сама вже не знаю... Ви ж доктор, вам видніше! Коле мене щось тут під грудьми..."

"Знову те саме! У вас нічого там нема під грудьми. Я вам, здається, вже сказав! Ви абсо-

лютно здорова людина, і лишіть мене, будь ласка, в спокої!"

"Ну де вже в мої літа бути здоровою! Це може вам тільки так здається, а колупніть і розвалюся так, що й кісточок не позбираєте!"

"Ну, знаєте, у мене нема часу... Зрозумійте накінець, що на мене хворі чекають!"

"Чекають? А я не чекала? От нехай тепер і інші почекають! А ви не гарячіться — почекають. Як уже прийшли, то й почекають. Куди їм поспішати?"

"Ну, знаєте! Гаразд, гаразд — я припишу вам мікстуру! Будете приймати тричі на день по столовій ложці. Ось... ось..."

"Ну, де вже мені ваша мікстура допоможе! Хіба ж я прийшла до вас за якоюсь мікстурою?! Он Микитенчиху послали в Крим, а ви мені мікстури!"

"Фу ти, ну ти! Я не знаю, куди послали вашу Микитенчиху, але якщо послали, то очевидно була якась причина. Зрозумійте!"

"Яка там причина! Там така, що її ще й довбнею не доб'єш, і на літ десять молодша від мене, а брехуха, я вам скажу! Я б таку в божевільню відправила, а не в Крим! Повірте, до того забрехалася, що була почала вже й сама на себе брехати — каже я не з простих, ми, каже, колись були благородні! А пика релана! А мій покійний чоловік, царство йому небесне, був відповідальний робітник — сторожем у центральному універмазі робив! Зачекайте, зачекайте! Дайте хоч уже досказати! А то живіт болітиме, що почала й не досказала. А Микитенчиха все чіплялася до мого чоловіка, каже, що ж ти там, Прокоповичу, стережеш у тому універмазі — пацюків?! Не

знаю, каже, навіщо вони тебе там за сторожа тримають. Самі судить! Що значить навіщо? По штату належалося, от і тримали, ні? От і вас тут тримають, правда? І таку ще посилають у Крим, га?!”

”Ну, ви все вже сказали?”

”Та де вже все! Всього й не перекажеш! Он Лідку минулої осені на Кавказ ні з того, ні з сього послали! Два місяці, кобила, вилежувалася на морі, та все помаранчі їла... Приїхала — пика мало не трісне, ні в одну спідницю влізти не годна! Он яких посилають! Звісне діло — її чоловік в енкаведе за шофера робить... Ну, а мій чоловік чесним трудом хліб заробляв! А помер, так нікому тепер за мене й заступитися...”

”Не ставало, щоб ви ще тут розплакалися. Зрозумійте нарешті, що на мене чекають хвори! Я, на превеликий мій жаль, нічим не можу вам допомогти. Абсолютно нічим...”

”От уже й нічим! Не бійтеся, для всіх маєте якусь хворобу, а як для мене, то вже й забракло! Мікстура! Хай їй чорт! А може б ви мені якусь довідку написали... Щоб, може, й мене кудись у Крим чи на Кавказ послали. Га?.. А то й помру, не бачивши нічого! Само-собой, як стара, то вже й нема ходу...”

”Бачите... Насамперед — ви не в союзі...”

”Не в Союзі?! А де ж я — в собаки під хвостом, чи що?!”

”Ні, я маю на увазі професійний союз. Путівку можна дістати лише через професійний союз. Зачекайте! Це раз... Звичайно, можна також по хворобі. Але я вас позавчора оглядав, правда? Ви абсолютно здорова людина. І саме тому я нічим не можу вам допомогти! Зрозумійте, не затримуйте!”

"Виходить... По вашому виходить — помреш і так, стара, завезуть і так на кладовище й кришка, га?.."

"Нічого подібного з цього не виходить! Я б хотів у вашому віці мати таке здорове серце. Слово чести! Ви переживете багатьох, запевняю вас. І до побачення!"

"Ну, ви мені зуби не заговорюйте! Ви — доктор, можете... От, щоб я не зійшла з цього місця, що можете! Ну, хоч десь під Крим, чи просто в інше місце кудись... Ну, що вам взяти й написати?! Я на все згодна, що б ви там не написали! Яку вже хочете хворобу придумайте! Папір все видержить! Ну, краще не затримуйте самі себе! Он і хворі вже сердяться... А мені може й нема як з порожніми руками від вас вийти... Ну, пишіть уже! Написали ж рецепт на мікстуру!"

Лікар підвівся й сказав:

"Досить! Тепер я таки вас попрошу..."

Жінка схопилася за клямку дверей й швидко прошепотіла:

"Голубчику... Послав би мене в санаторію... То я б хоч від невістки відпочила! Хоч перед смертю... Я вам скажу — така хвороба! Гіршої й не треба! От, щоб я з цього місця не зійшла! Голубчику... Там же така хвороба, що гіршої й не придумати!.. Ніяк не переживу!"

"Наступний", — закричав лікар.

1956

ОСТАННІЙ БАСТІОН

Одноповерхове крило двоповерхового будинку, так званий флігель мадам Відуліної лише однією стіною дотикався до будинку. Двоповерховий будинок був набитий в основному трудовим елементом, позбавленим елементарної культури і якихось ширших мистецьких зацікавлень.

У флігелі мадам Відуліної — навпаки. Культура тут якби знайшла собі притулок, останній неприступний бастион — вона ніби втиснулася в три невеликі кімнатки й кухню й, по закону матерії, перетворилася разом з мадам Відуліною в екстракт культури, що смердів, як звичайно смердить по музеях і старих бібліотеках.

Символом цієї культури був безперечно грамофон, що своєю трубою нагадував неймовірного розміру позолочену лілею.

Грамофон, у свій час останнє досягнення техніки й науки, був річчю, в усіх відношеннях не позбавленою певних естетичних рис. Так само, як і мадам Відуліна. Замолоду вона мала справжній роман з знаменитим Альфредом Кобелевим, по якому у неї лишилося декілька сот листів і які тепер, посортовані по роках, чекали на смерть мадам Відуліної, щоб нарешті бути частково опублікованими. Частково, бо не все в них було призначено для загальної уваги.

Але вернімося ще на якусь мить до грамо-

фону, що в сучасному був якби рупором з далекого минулого з його прекрасною й неповторною чарівливістю.

Мадам Відуліна мала чудову колекцію старовинних пластинок, з янголами й без янголів, пластинок, на яких полишили сліди своїх чарівних голосів давно померлі знаменитості імператорських і не імператорських театрів, і тепер, коли мадам Відуліна ставила пластинки, вони один по одному, а часом дуєтом співали, зовсім якби з того світу, трохи фальшивими й завжди загробними голосами. Само-собой найбільше й найчастіше співав їй Кобелев.

Не могло бути й мови про більш художньо-мистецьке оформлення кімнат, як у флігелі мадам Відуліної. Що може бути більш мистецьким, як стіни, від підлоги до стелі завішані картинами. Все це з того періоду, коли у мадам Відуліної, після остаточного "розриву" з Кобелевим було щось на зразок мистецького сальону. Дивлячись на ці картини, ви могли швидко переконатися, що далеко не один художник вважав за честь намалювати мадам Відуліну й схопити її привабливі й багатообіцяючі риси і, зрештою, не тільки риси... В цілій її істоті було щось таке таємничо-загадкове, і можливо треба було мати справді геній митця, щоб розкусити цю загадковість. Зрештою, я не митець і дивлюся на речі в їхньому більш реальному аспекті, і мушу сказати, що у мадам Відуліної замолоду все було на своєму місці.

Переходячи від портрету до портрету, ви не могли не зауважити, як риси її обличчя — спочатку неймовірної делікатності — поступово й неумолимо дегенерувалися в щось менш і

менш делікатне й знаходили своє остаточне завершення в обличчі живої мадам Відуліної. І тоді вам неодмінно хотілося цей самий процес повторити в зворотньому порядку...

У мадам Відуліної була ціла бібліотека невеличких книжок з присвятами. Переважно поезія. Я ніколи в своєму житті не бачив стільки книжок з присвятами. Все це від поетів, учасників сальону мадам Відуліної. Тепер від цих книжечок пахло цвіллю й запахом, дещо подібним до перекислого оцету, чим дуже часто пахне застаріла поезія. Проте в самих написах-присвятах було щось по-молодому тріпотливе. Читаючи їх, ви просто відчували, як в того, чи в іншого поета схвильовано билося серце, і як він при цьому, не зважаючи на всю взнеслість в словах присвяти, надіявся про себе на земну, так би мовити, прихильність все ще не старої мадам Відуліної.

Не бракувало в житті мадам Відуліної й музики. Досить часто в її сальоні відбувалися концерти, як і слід було сподіватися, сальонової музики. Переважно смичковий квартет. Але за якийсь час друга скрипка довідалася, що віольончеля так само закохана в мадам Відуліну, як і перша скрипка, і квартет розсипався. Один лише альт залишився до кінця байдужим до мадам Відуліної. У нього щось було не в порядку з простатою. Але, на жаль, альт не є сольним інструментом.

Часом, показуючи мені незчисленні альбоми фотографій, мадам Відуліна зітхала й казала: "Так, в моєму житті не бракувало мистецтва!"

На одній фотографії був її чоловік. З великою чорною бородою. Можна сказати — борода й очі. Трохи носу.

Мадам Відуліна вийшла заміж рано. Їй ще не було сімнадцяти років. Її чоловік — Микола Аристархович Відулін був директором аскураційної компанії і був на років тридцять старший за неї. Він був дуже педантична людина й забезпечив свою молоду дружину, можна сказати, до смерти. Помер він своєчасно. Тобто ще до революції. По ньому залишилася неймовірна кількість сюртуків, штанів, білизни й інших цінних речей. Зокрема чудова колекція годинників і перстенів. Але все це не для душі, звичайно. По революції всі ці речі мадам Відуліна потрохи носила на товкучку й більше не надіялася на краще майбутнє.

"О де, ви, де — розвіялися снами..." пробивався через тріскотню й шум напівстертої пластинки чарівний голос Кобелева. Це була її найулюбленіша пластинка, подарована їй і надписана самим Кобелевим. Мадам Відуліна опускалася в крісло, заплющувала очі й на її устах з'являлося щось подібне до усмішки.

1972

СИЛА

Лист, над яким години дві бився Іван Родіонович, закінчувався словами, повними смутку і категоричної недвозначності:

"В моїй передчасній смерті прошу абсолютно нікого не обвинувачувати..."

Іван Родіонович перечитав цю останню фразу і у нього на очі набігли сльози, потім, зовсім, як у потопаючого, засвербіло в носі, стиснулося в горлі і йому, не зважаючи на весь трагізм ситуації, нічого не залишалось, як добре висякатися. Іван Родіонович висякався, і в нього ніби трохи прояснилося в голові і він викреслив слово "абсолютно".

Тепер остання фраза листа звучала значно стисліше і суворіше:

"В моїй передчасній смерті прошу нікого не обвинувачувати..."

Так безперечно краще. Одначе, перечитуючи цю нову редакцію закінчення, — можна сказати останні слова в його житті, — при слові "передчасній" Івана Родіоновича такий проїняв жаль до самого себе, до свого змарнованого життя, яке тепер кожну мить має передчасно обірватися, що нічого кращого не залишалось, як викреслити з тексту і це слово. Тепер остання фраза листа звучала ще стисліше і навіть ніби якась суворя урочистість в ній з'явилася:

"В моїй смерті прошу нікого не обвинувачувати..."

Іван Родіонович сидів і довго дивився на цю

фразу. Правду кажучи, ця фраза все ще не задовольняла Івана Родіоновича. Зрештою, з якої речі бути аж таким великодушним і, будучи не більше і не менше на порозі смерті, — просити. Одначе, викресливши з тексту фрази слово "прошу", Іван Родіонович раптом був здивований, як ця сама фраза набрала характеру наказу:

"В моїй смерті нікого не обвинувачувати..."

Не вистарчало, подумалося Івану Родіоновичу, лише в кінці поставити знак оклику! І Іван Родіонович, по деякому роздумі, вставив назад слово "прошу". Справа, звичайно, була не в цьому слові. Деяка ввічливість не пошкодить навіть на порозі смерті. Але з якої рації нікого в його, Івана Родіоновича, смерті не обвинувачувати, коли стільки винних?! Це питання! При цій думці у Івана Родіоновича навіть сльози дещо просохли. І він дописав — "безневинного"... Тепер все це звучало:

"В моїй смерті прошу нікого безневинного не обвинувачувати..."

Чудесно! З одного боку дуже великодушно, з другого — караюча рука справедливості. Одначе, коли Іван Родіонович перечитав цю фразу з початку до кінця, вона йому здалася такою абсурдною, що він навіть усміхнувся. З деяким сумом, звичайно. По-перше, скільки тих безневинних, коли фактично всі як один, паразити, винні. По-друге, як сказав ще Єсенін, чи Маяковський — "А судді хто?!" Фактично, правду кажучи, фраза мусіла б звучати:

"В моїй смерті прошу всіх як одного обвинуватити!"

Само-собой, — нема дурних бути настільки щирим і відвертим. Та це ж їм, паразитам,

карти в руки. І тут Івана Родіоновича аж морозом продерло попід шкірою. Навіть на руках шкіра гусячою стала. Вони всі скажуть — як жив, так і помер собакою! А він — тобто Іван Родіонович — весь прохололий і, чого доброго, посинілий, лежатиме з руками, схрещеними на грудях, і вже не буде в стані навіть відгризатися! Ні, покійно благодарю! Нехай я на порозі смерти, — подумалося Іванові Родіоновичу, — але все ще живий і все ще можу. Тобто, багато, — намагався уточнити Іван Родіонович, — я вже може й не можу, але, так би мовити нагадати наслідок кому слід все ще можу! І у Івана Родіоновича при цій думці навіть настрої ніби трохи поправився, колір такий-сякий на обличчі з'явився, і тепер він уже уявляв собі дещо веселішу картину: він — Іван Родіонович — з схрещеними руками лежить мертвий і плювати хотів на них всіх, паразитів. А вони з відкритими онімілими ротами дивляться на нього і всім їм, як одному, так би хотілося, щоб він відгризався і таким чином кінець-кінцем забрехався. Дудки! І тут Іванові Родіоновичу спала на думку ще колись в дитинстві в церкві, чи так десь, почута фраза — "мертві сраму не ймуть!" Власне-власне! Тим більше, що тепер і живі в цьому відношенні, можна сказати, від мертвих не відстають...

Іван Родіонович покосився на наган, що з нахабною байдужістю лежав на столі. Іван Родіонович знав, що коли нарешті за ним придуть, він схопить наган обома руками і запхає дуло нагана собі до рота і опустить курок. Бах — і нема його — Івана Родіоновича. Ані імени тобі, ані по-батькові. Дивно, — подумалося

Іванові Родіоновичу, — адже ж я був, жив, щось думав, почував. І раптом — нема. Зовсім, абсолютно нема. Як же це так?.. Нема? І вже зовсім недоречно Іванові Родіоновичу раптом на думку прийшла відповідь у формі якоїсь дурацької народної пісні:

"Ой, був та й нема,
Та й поїхав до млина..."

Іван Родіонович навіть дещо здивувався, що таке дрантя лізе в голову в такий, можна сказати, драматичеський момент.

"Да!" — сказав Іван Родіонович. Потім по деякій надумі він сказав:

"Да, да!"

Що він цим хотів сказати, хто його знає. Бо ще по деякій надумі він сказав:

"Да, да, да!"

Словом — монолог.

Ще по деякій надумі він усміхнувся і написав:

"В моїй передчасній смерті прошу абсолютно нікого не обвинувачувати, крім усіх тих, що пхнули мене на шлях зради..."

Іван Родіонович облизав дещо пересохлі губи і йому подумалося, що смерть це, щоб ви знали, сукини сини, сила!

1972

У ПРИСМЕРКУ

Мотря Іванівна — вдова по зчіплювачу, що його ненароком роздавило буферами, сиділа біля воріт, і в напівтемряві силует її фігури нагадував непомірно розбухлу паску. Біля неї тулилася її далека родичка Варвара, що в минулому була черницею, а в сучасному санітаркою в туберкульозній лікарні бувшого Покровського монастиря. Мотря Іванівна іменувала Варвару нахлібницею, дармоїдкою, дурою Господнею і взагалі паразиткою. На що Варвара лише зітхала і навіть не огризалася.

”О, Господи, Господи, Господи...” сказала Варвара і, позіхаючи, тричі швиденько перехрестила рот. Мотря Іванівна поглянула на неї і сказала:

”Чула вже! Ти б може щось цікавіше, а?..”

Варвара сказала:

”Мені оце знову приснилося, що ми з мамою, царство їй небесне, йдемо на прощу... Пилюга — сонця не видно! Тільки так, якби більше на небі... А народу!..”

”Велике диво! Мені ще й не таке чорт зна що часом присниться! І чорт, тебе, Варваро, з твоєю мамою розбере. Ви от усе з мамою по тих прощах вешталися. По каменюках в пилюці і смороді навколішках повзали і море вам по коліна. Знаю, знаю — з молитвою! Ти, можна сказати, благоденствіє, дура, обрела... А от, чи ти знаєш, скільки дідів та пра-прадідів потрудилися, щоб тебе, паразитку, наслідок на світ Божий привести?! Не думала, га?.. То ж

то! А скільки ж тих матерів ночей не доспали! А по тобі, що лишиться? Сама дірка, можна сказати!”

Варвара лише зручніше умостилася і нічого не сказала. Мотря Іванівна мовчала якусь мить і було чути, як вона важко, по такій довгій проповіді, дихає. Потім сказала:

”Ну, з тобою діло ясне — саме, можна сказати, благоденствіє. А от моя Муська... В літах вона вже все-таки! А знаєш, я все думаю, що Гришка може й не погана пара моїй Мусьці. От тільки, барбосина, без усякої закінченої освіти лазить. Хоч би десь на якісь заочні курси записався, чи що. Ну, хоч би про людське око, а там би видно було. Знаєш — пішла я вчора до Катьки. Приходжу, а вона з своїм Стьопкою, монтьором, сидять і, що б ти думала?.. Радіо слухають. Ну, кажу, музикою насолоджуетесь? Яке там, кажуть, насолоджуємось! Ми, кажуть, працюємо над собою. Свій культурний рівень, мамашо, підвищуємо! Ми оперу, мамашо, слухаємо! А я собі думаю — що вже Михайло Степанович любив оперу, а от помер. Без усякої музики й поховали... Шкода, такі ще добрі зуби мав...”

Варвара солодко позіхнула і сказала:

”О, Господи, Господи, Господи... А минулої ночі мені так, як на яву, приснилося — ми з свічечками в руках з мамою-покійницею від угодника до угодника на колінах ліземо...”

”Ти й тепер лазиш — від горшка до горшка! Он дивися краще — знову цей пес побіг! Дивись, яка гадина! Чого доброго ще скажений... Тут і так усі, як сумашечі, а от, чого доброго, покусає одного-другого, то зовсім переказяться! Ходи тоді на прививки два місяці і тільки підставляй пузо під голку! Також сказितись

можна! Ех!.. Дивись — сама шкіра на ньому. Стьопка каже, що у них в армії такий був політрук. Також сама шкіра та кості. Вилита копія. Прибійжить, каже, в частину — нагадить-нагадить, перекусає всіх — і знову побіг...”

Варвара позіхнула і сказала:

”Господи, Господи... А що вже того народу на прощі було. Так що мені з мамою, царство їй небесне, ні пройти, ні пропхатися... Як стіна нерушима...”

”А ти б одному та другому свічку в зад! Не бійся, одразу посторонились би! А знаєш, з Василем Спиридоновичем щось негаразд. Звір чоловік, можна сказати, від самого народження! Кажуть, що першим ділом матір свою за цицьку укусив! А от раптом такий лагідний став. Мабуть помиратиме. А я йому казала — не женись з молодого, бо вона тебе, а не ти її, з’їсть! Так де! Я, каже, чоловік при здоров’ї. Мене, каже, до самого комунізму ще стане! А от не слід було з такою молодого задрипою женитися. Не бійся — він і сам тепер це добре бачить, тільки скільки йому вже там залишилося бачити! От помре, а вона йому на злість візьме і за другого, а потім і за третього, ще й за четвертого вийде. Її, не бійся, не то що до комунізму, а до другого пришествія, суки, стане! Я вже знала таку одну. П’ятьох, зараза, пережила! Як з гуски вода — ще й по п’ятому скільки жила! Ех! Ну, та що мені вже там! Знаєш, я тепер про свою Муську більше думаю... В літах вона вже все таки... Знаєш?.. Ну, що ти знаєш?! Тільки й знаєш — Господи та Господи... Чого доброго, залишиться старою дівкою, як ти...”

Варвара знову позіхнула, швиденько перехрестила тричі рот і сказала:

"От вже, де яка тільки була проща — ми все з покійницею ходили... А в один рік... От вже і не знаю — може й приснилося... Тільки такий був здвиг народу, а що вже тих хоругв — небо затулили! А прощан — аж в очах темно... А як увійшли до брами, то брама так і пода-лася! Тріщини на ній з'явилися — оттак з па-лець буде..."

"Що вже й казати, міцні у вас — богомолів — зади були! Не то що браму, ви он з попом Гапоном цілу Росію завалили! Лазили, лазили і он до чого долазились! От і прибирай горшки — нюхай пролетарське! В наказаніє! А знаєш, я все думала, що у Муськи з тим молодим ветеринаром щось кліюне. Так де! Все кашляв, скотина, кашляв, і раптом йому весь кашель у мозок пішов. І цей пришелепуватий професор ніяк не йде мені з голови. Воно правда — для Муськи він може й пристаркуватий, а все ж якусь освіту має... Я, знаєш, уже й так і так до нього під'їздила. Ми, кажу йому, Кириле Володимировичу, не з таких вже й простих, як це може часом випадково вам здається. Один наш предок, кажу, по прямій лінії нащадком приходився Тарасові Бульбі! А він каже, що такого ніколи не було. Це, каже, Гоголь Бульбу вигадав! Ну, раз так, то й Гоголя, кажу, хтось вигадав! А він сміється, а на Муську — Бульба, чи не Бульба — ноль вніманія... Я вже, грішним ділом сподівалася, що у Муськи може хоч з тим горбатим доктором з поліклініки щось вийде. Ну, ніде правди діти, горбатий він трохи. То й що?! Як на нього дивитися спереду, кажу їй, то й не видно. А тобі, кажу, навіщо на нього ззаду дивитися?.. Не пойму! І вона йому ніби подобалася. Вона

у вас, каже, така делікатна... От і побралися б! Так де! Я, каже Муська, швидше повішуся, як за горбатого піду! Скільки там того горба, кажу їй... Побралися б і вже якось там... разом працювали б над собою. Радіо, музику, оперу слухали б... Я знаю... А там дивися, і онук мені був би в результаті, а тоді й другий... Так де!..”

Варвара раптом захропла. Мотря Іванівна зиркнула на неї і сказала:

”Ну, це вже пішла, дура Господня, на прощу...”

1972

НЕОКЛЯSIKA

Іван Павлович був настільки ввічливою людиною, що, прощаючись, відходив задом доти, доки не напорювався на щось, що не дозволяло йому відходити ще далі.

На велелюдних вулицях Іван Павлович просто розгублювався й буквально крутився на всі боки — розкланювався, вибачався, ніяково усміхався, і взагалі справляв враження людини, що намагалася до всіх одночасно повернутися обличчям і в той самий час нікому не показати своєї спини й тому подібних нецікавих частин свого тіла, невидимих йому самому.

Розмовляв Іван Павлович, якщо йому взагалі доводилося розмовляти, голосом майже жіночої ніжності, голосом, яким можливо заговорив би янгол, звичайно доживши до сорокап'ятилітнього віку Івана Павловича.

В сорок п'ять Іван Павлович своєю соромливістю міг би присоромити найцнотливішу, в дореволюційних ще часів, стару діву, з тією, одначе, різницею, що Іван Павлович однаково соромився й чоловіків, і жінок. Він якби взагалі не розрізняв чоловіків від жінок, а одних і других від дітей. Він з усіма в однаковій мірі був соромливий, запобігливий, ввічливий, усміхнений, і взагалі майже готовий провалитися крізь землю.

Іван Павлович був дуже освіченою людиною: філологом-класиком. Фактично, Іван Павлович був настільки освіченою людиною, що йому

попросту було незручно бути такою освіченою людиною, особливо ж в присутності далеко менш освічених і майже цілковито малокультурних людей, що мали нещастя закінчити інститути вже по революції. Що ж казати про всіх напівосвічених і малописьменних з закінченими робфаками й курсами по боротьбі з малописьменністю? В їхній присутності Іванові Павловичу завжди хотілося просити прощення за свою наукову ненажерливість у минулому, що межувала майже з непристойністю.

По революції Іван Павлович мешкав у однієї не старої ще вдови — Варвари Митрофанівни, яка, в свою чергу наймала кімнату в одного старого інваліда-арсенальця. Кімната була перегороджена чудової роботи книжковими шафами, що дісталися Іванові Павловичу в спадщину по його покійному батькові, який до революції був у ранзі майже генеральському, і про якого взагалі краще не згадувати.

Варвара Митрофанівна, звичайно, втішалася задами шаф...

Інваліда зовсім не дивувало, що Іван Павлович мешкає в одній кімнаті з вдовою. Хто тепер тільки з ким не мешкає. Період, можна сказати, переходовий. Інвалід сам був удівець і знав, що таке самотність. Більше того, він мав якісь сподівання щодо Соньки, вісімнадцятилітньої дівчини, що вдень з рундука на базарі продавала морозиво й зельтерську воду, і сама з'їдала неймовірну кількість морозива. Сонька вже не могла влізти в жодну з своїх суконь, щоб вони на ній не тріскалися в певному місці, як тільки вона схилялася над морозивом. На ніч, уся вимазана в солодке й пахуче, Сонька приходила спати в куток, який вона наймала в інваліда.

Усі ці зазіхання з боку інваліда були, звичайно, не більше, як влучно сказала Леся Українка — контра спем сперо, що в приблизному перекладі на нашу мову відповідає "не тратьте, куме, сили".

Інваліда вельми дивувало, що за стільки років у Івана Павловича нічого не вийшло з вдовою, і вдова, як була, так і залишилася вдовою.

Усі ці роки Іван Павлович пропрацював нічним сторожем в якомусь антирелігійному музеї, в котрому він влаштувався через одного свого знайомого по протекції одного славетного академіка від продовження людського життя. Кожного разу, коли Іван Павлович ішов до праці, інвалід любив пожартувати:

"А ви, Іване Павловичу, значить, оце на всеношну, а?"

На що Іван Павлович, ніяковіючи, відповідав:

"О, так, Юхиме Трохимовичу! Бурлескно сказавши, звичайно. Ваші жарти, слід зауважити, Юхиме Трохимовичу, ніколи не гірші за Котляревського! Кум grano саліс. Тобто з перцем! Вибачте, одначе, Юхиме Трохимовичу, але я може краще йтиму... Як це ви так влучно, все таки! Вокс популі, так би мовити. Якже ж! І безперечно краще, як у Гулака-Артемівського..."

І Іван Павлович задом відходив, увесь радісний і усміхнений.

Важко сказати, що він там стеріг у музеї, будши сам може найціннішим експонатом з дореволюційних часів, не рахуючи якоїсь однієї змуміфікованої і все ще якби усміхненої попаді з поховання вісімнадцятого століття.

Вдень Іван Павлович переважно спав, заважаючи своїм хропінням удові сконцентрувати свою увагу на чомусь іншому, як на його хропінні. Якщо ж він не спав, то працював над перекладами. Іван Павлович, як запевняв Юхим Трохимович, перекладав Лесю Українку назад на латинську мову, що дуже дивувало інваліда.

"Для кого це ви, Іване Павловичу, перекладаєте? — казав Юхим Трохимович. — Для аптекарів, га?"

Іван Павлович бувши людиною, як ми вже здається, зазначили, клясично освіченою, не мав, однак, таланту популяризатора й не зумів би спуститися на саме дно, тобто роз'яснити Юхимові Трохимовичу такий складний творчий процес, як, наприклад, перекладання. Взагалі, пояснювати подібні речі людині клясично неосвіченій привело б лише до їхньої остаточної профанації. І замість відповіді, Іван Павлович, як завжди, усміхався, заїкався, ніяковівав, знімав з носа пенсне й нервово сіпав лівим оком. Все це на велике задоволення Юхима Трохимовича, який завжди залишався задоволений своїми жартами. Іванові Павловичу справді було соромно, незручно й ніяково за культурно-освітнє калібанство Юхима Трохимовича.

І ось, як і все під цим, не завжди теплим і надійним сонцем, наше оповідання зближається свого кінця.

Однієї ночі Юхим Трохимович, нишпорячи серед паперів і книжок Івана Павловича, в надії знайти щось компромітуюче, раптом натрапив на щось абсолютно непередбачене й жодним нормальним розумом незбагнене.

Це був вірш, підписаний самим Іваном Пав-

ловичем і під більш ніж промовистою назвою — Сонет.

Не входячи в зміст вірша, що був, як з'ясувалося потім під час слідства, відверто еротично-контрреволюційним, інвалід, увесь схвилюваний, задиханий, і у великій паніці, розбудив удову.

Вдова підтвердила зловісні інвалідові підозріння, що Сонет це, безперечно, ніщо інше, як Сонька, лише по-французькому.

"Як же ж! Жанет, Нінет, Сонет! А я думала, що він морозиво, слимак учений, так дуже любить, що все до неї бігає. А він, ідіотина, в неї, вісімнадцятилітню кобилу, втріскався, в його літа!"

"Ну, літа, Варваро Митрофанівно, тут, положим, ні при чому — любові, як сказав ще мудрець Соломон, всі возрасти покорні..." — сказав Юхим Трохимович і втер з чола важкі краплини поту.

"Ач, тихоня чортова!" — закричала вдова й плюнула на книжкову полицю.

"Ану, краще пособіть, Варваро Митрофанівно!" — сказав інвалід і почав тягти першу шафу до дверей.

З того часу про Івана Павловича, принаймні в наших околицях, не було чути. А зрештою, ним ніхто й не цікавився.

НА МАНСАРДІ

Я непогано влаштувався на горищі — мене тут ніхто не бентежив, і я не мав сумніву, що якось пересплю війну, й тоді для мене почнеться нове життя. Нове, й не на горищі.

Якщо я не спав, то дивився крізь дірку на небо й слухав, як десь гриміли гармати. Вони не гриміли, а невгамовно м'яко гули. Під цей монотонний акомпанімент я міг з приємністю дрімати й мріяти. Я мріяв про той день, коли я вийду вперше на вулицю, залиту сонцем, і буду з приємністю мружитися, як звичайно людина мружитья, прокинувшись з глибокого сну. Часом я мріяв, яким життя буде після війни. Життя без мрії не життя, звичайно. Мої думки, висловлюючись образно, весело плигали з предмета на предмет і нагадували маленьку дівчинку, що безтурботно плигала з квадрата на квадрат якогось безконечного хідника.

Небо в дірці даху помалу темніло. Часом на ньому з'являлася хмарка пострілу, чи падав збитий літак. Як і кожного вечора, був час збиратися на вечерю до Марти Іванівни.

Марту Іванівну я зустрів ще до війни. У бібліотеці клубу залізничників. Марта Іванівна брала читати лише дореволюційну літературу. Вона не зносила нової. Від нової, як вона казала, несло хамством і прозою. На цьому пункті ми з нею зішлись.

Марта Іванівна любила поезію. Вона від поезії умлівала, і на її вусах з'являлися краплинки поту. Я їй нагадував когось з поетів-симво-

лістів. Головним чином своєю зачіскою, що швидше нагадувала немитого лева в клітці.

Марта Іванівна зовнішньо нагадувала паротяг. В дещо зм'яклій формі. Особливо спереду. Вона важко дихала й на одному оці у неї було більмо. Їй ненароком випалили око свічкою в церкві. Ще до революції.

Її чоловік, Іван Іванович, до війни працював кухарем у ресторані для інтуристів, де він накрив харчів на дві-три війни. Іван Іванович був схожий на таргана й мав схильність до філософських роздумів і песимістичних заключень:

"Якби людина, — казав він, — замість того, щоб по-пустому марнувати час, сіла й порахувала, скільки в її житті було щасливих днів — вона б жахнулася як мало, і мала б ще один жахливий день..."

Почалася війна, і я перебрався до них мешкати.

Різна сволота евакувалася, і вони мали для себе цілу квартиру з п'яти кімнат. Як до революції, коли Іван Іванович ще не нагадував таргана, а Марта Іванівна мала чудовий голос і співала в катедральному соборі. Вона була молода, як на фотографії, і, якщо вірити Іванові Івановичу, вона мала тонку талію й сірі великі очі. Іван Іванович вперше побачив її в хорі катедрального собору. З усіх він побачив її одну...

Я не знав, що таке катедральний собор і яка різниця між катедральним і не катедральним. Я не був настільки старовинним, щоб знати. Мені не було ще двадцяти. Іван Іванович знав. Він пояснював мені про дисканти й баси, про верхи й низи, про архидиякона, що своїм голосом перекивав і низи і верхи, і як все це

було велично, і як від архидияконогового голосу іконостас і канделябри хиталися.

Вони мені надокучили своїми соборами, і я перебрався на горище.

Марта Іванівна мене зрозуміла! Вона мене розкусила. Вона була переконана, що це я уже почав, потайки від усіх, писати. Я не писав, але й не суперечив їй. Марта Іванівна була в захопленні. Вона перейменувала горище на мансарду. У Марти Іванівни були нахили до всього прекрасного й взнеслого. Вона вірила у мій літературно-мистецький талант. Вона навіть придумала мені псевдо, яким я підписуватиму свої майбутні твори. Я не суперечив. Мені було байдуже, яким ім'ям я підписуватиму твори, які я ніколи не напишу.

Я спускався по ламаними сходами з моєї мансарди на другий поверх. Процес важкий і повільний. Потім я двічі, як ми умовилися, вистукував на дверях тему з п'ятої симфонії.

Марта Іванівна відчиняла мені двері. На її устах була усмішка з далекого минулого, і, що в цій усмішці було прекрасного, один лише Іван Іванович міг би розшифрувати.

"Як посувається?!" — казала Марта Іванівна й з гордістю дивилася на мене. Я був скромний, як і завжди. Зрештою, нічого нікуди не посувалося.

Ми сідали до столу, засланого свіжою скатертиною. На столі гасова лампа з ковпаком у квітах. Вікна завішані бурякового кольору гардинами, що нагадували якусь виставу з допотопного життя.

На кухні Іван Іванович наспівував — за Сибіром сонце сходить... Мої ніздрі приємно лоскотав запах смаженого й наперченого. Марта

Іванівна любила гострі страви. Ми з нею зішлись й на цьому пункті.

До війни мені ніколи не доводилося так смачно їсти. Спеціальністю Івана Івановича були паштети. Мені часом здавалося, що в природі попросту не існує чогось такого, з чого Іван Іванович не зміг би приготувати чудовий паштет.

"Мій паштет — кожного разу жартував Іван Іванович — не паштет, а моє паштеніє!"

Іван Іванович був потомствений кухар. В їхній родині це мистецтво переходило з покоління в покоління. Його прадід, також Іван Іванович, був кухарем у родині графа Понятовського. Його дід, також Іван, був уже у Браницьких. Його батько...

Марта Іванівна часом не витримувала голосу свого чоловіка. Вона, як зенітку, повертала до нього своє око і тоді він замовкав. Він був тренованим чоловіком. Я так і не довідався, у кого був кухарем його батько. Ми з Мартою Іванівною продовжували розмову на вищому, звичайно, рівні.

Так, у Марти Іванівни залишалася єдина й, можливо остання, мета в житті — зберегти мене для майбутнього. Зберегти мене для літератури. Я нічого не мав проти. Тим більше, що це мені не коштувало жодних зусиль.

Її чоловік доливав у склянки решту густого вина, і в моїх очах починали рябіти такі арабески, що я починав вірити, що я — письменник і навіть поет, і, що як тільки прийде більш відповідний час, я щось створю. Що саме, мені не зовсім було ясно. Ця неясність, можливо, йшла від надмірної ситости, тепла й затишку. Часом мені здавалося, що я сиджу на

стелі, як муха, і все тепер можу. Я можу перелетіти з стелі на лампу й погріти лапи. З лампи перелетіти на лисину Іванові Івановичу й там поковзатися. З лисини на портрет якогось довговусого предка Марти Іванівни й там зробити, що мухи звичайно роблять на портретах. Мені, одначе, нічого не хотілося.

У грубці у мене за плечима палахкотіло. Це згорала, зібрана з усіх квартир будинку, сучасна література. Іван Іванович не встигав підкладати. Часом він оголошував прізвище автора й назву твору. Марта Іванівна казала:

"Гадость!"

І наступна жертва аутодафе летіла в пічку на неминуче перетворення з гадості в життєдайний вогонь.

Спалахи грали на стелі й стінах. Марта Іванівна розглядала мене. Що вона бачила в мені, важко сказати. Вона часом зітхала. Я не витримував її одноокого погляду й починав говорити.

Я відкривав у собі цілі поклади нікому не потрібних слів і ідей. Я не знав, що я здібний на таку взнесість в думках. Мені не шкода було ними кидатися й жонглювати. Мені це нічого не коштувало.

Я говорив про сильних не лише тілесно, але й духово!

"І духовно!" — казав Іван Іванович. Він підносив догори палець і гикав.

Марта Іванівна з запалом двадцятилітньої хористки дивилася на мене й ще більше вірила в моє майбутнє — в мій, як вона казала, геній!

Я почував себе легким, як птах. Мене кормили, і я співав. Я співав, як на замовлення, про сильних духом і гарних, про тих, що здій-

маються до нових висот і ніколи не падають назад на дно в bagno буденности. Я співав, як співається в гарній літературі. Марта Іванівна була в екстазі.

Може в мені справді пробуджувався талант до літератури, і перші свіжі паростки пробивалися до спокійного світла гасової лямпи й спалахів згораючої гадості. Важко сказати. Іншого освітлення не було. Я входив у смак.

Мені на нерви діяв лише їхній канарок. Птиця, якби яйцем помазана й жалюгідна. Кожного разу, як я розходився, він також починав тріщати. Він надувався й хотів, бестія, мене перекричати...

Я допивав вино і язиком, що заплітався, переходив з прози на чисту поезію. Про ямби, хореї й трохеї, які лише чекали на мене й про які Іван Іванович думав, що це щось з медицини, і від чого вже не перший рік страждає їхній сусіда — Іван Леонтевич.

Ніч. Десь так само гуркотіло. Мені в темряві важко було збиратися поламаними сходами до себе на горище. Очі мені зліпалися й мені хотілося наплювати на всю цю взнесість.

Війна скінчиться, і тоді ні Марта Іванівна, ні Іван Іванович не будуть мені більше потрібними. Зрештою, як і література. Навіщо література? — я сам себе запитував. Література — це коли погано. Хіба потрібна література, коли все добре?

Як я помилився.

1972

З М І С Т :

Роки вагання	7
Романтика	17
Про тих, що можуть	23
Діалектика	31
Мрії	37
Живем, як можемо	45
Подарунок	51
Родинне	59
Злочини	65
Заводь	71
Хвороба	79
Останній бастіон	85
Сила	91
У приємерку	97
Неоклясика	105
На мансарді	113